శ్రీ

చింతామణి.

ఇదిమాసమునకొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

సంపుటము ౫.] రాజమహేంద్రవరము. [సంచిక. ౬.
మన్మథసంవత్సర మార్గశిరమాసము.

ఉపోద్ఘాతము.

ప్రకృతిశాస్త్రములలోనెల్లను జ్యోతిశ్శాస్త్ర ముత్తమమయినది. ఈశాస్త్రమును మన పూర్వులు వేదమంత్రములు రచియింపఁబడిన కాలమునుండియుఁ గృషిచేసి యున్నారు. ఆకాలమునందు ఋషులు సంవత్సరమును పండ్రెండు మాసములుగా భాగించుకొన్నట్లు

"వేదమాసోధృతవ్రతో ద్వాదశ ప్రజావతః। వేదాయ ఉపజాయతే"

అను ఋగ్వేదము మొదటి మండలములోని యిరువదియైదవ సూక్తముయొక్క యెనిమిదవ ఋక్కు మొదలగువానివలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఋగ్వేదముయొక్క యెనిమిదవ పదవ మండలములలో చంద్రుఁడు కొన్ని నక్షత్రములయందున్నట్లు సూచింపఁబడినందున, వారికాకాలమునందు చంద్రగతినిబట్టి చంద్రుని గృహములగు నిరువదియేడు నక్షత్రములనుగూర్చియుఁ దెలిసియుండుననియే యూహింపవచ్చును. సూర్యునిగతినిబట్టి సంవత్సరమును గణించువిధమును సహితము తెలిసికొని, కాల వ్యత్యాసము రాకుండుటకయి వారయిదేసి సంవత్సరముల కొక్కపర్యాయ మప్పుడధిక మాసమును జేర్చుకొనుచుండెడివారు. ఆకాలమునందు గ్రహముల నామములుగాని గ్రహగతులుగాని వారికిఁ దెలియవు. ఒక్క తైత్తిరీయారణ్యకమునందుఁ దక్క వేదమునం దెక్కడను గ్రహములపేరులేలేవు. ధర్మశాస్త్రములలోనెల్లను మొదటిదయిన మనుస్మృతియందును గ్రహముల నామములు కానరావు. వేదములయం దెక్కడను సూర్యగతినిబట్టిన రాశిచక్ర ముదాహరింపఁబడలేదు. రాశిచక్రమును మన పూర్వులు మొదట యవనుల (గ్రీకుల) నుండి గ్రహించిరి. అందుచేతనే వరాహమిహరుఁడు తన బృహజ్జాతకమునందు

శ్లో. "క్రియ తాబురి జితుమ కులీర లేయ పాథోన జూక కౌర్ప్యాఖ్యాః
తౌక్షిక ఆకోకేరో హృద్రోగ శ్చాంత్యభం చేత్థమ్."

అని క్రియ (మేషము), తాబురి (వృషభము), జితుమ (మిథునము), కులీర (కర్కాటకము), లేయ (సింహము), పాథోన (కన్య), జూక (తుల), కౌర్పి (వృశ్చికము), తౌక్షిక(ధనుస్సు), ఆకోకేర(మకరము), హృద్రోగ(కుంభము), అంత్యభం(మీనము),

ద్వాదశరాసులకు గ్రీకుభాషా నామములు పెట్టియున్నాఁడు. ఇందు కుళీర, హృద్రోగ, అంత్యభశబ్దములు తక్క మిగిలినవన్నియు గ్రీకునామములే. వరాహమిహిరుఁడు క్రీస్తుశకము ౫౦౫ వ సంవత్సరమునఁబుట్టి ౫౮౭ వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. ఈయనకాలమునకుఁ బూర్వమునందుండిన సిద్ధాంతగ్రంథములలో సహితము గ్రీకులు (యవనులు) జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు గట్టివారయినట్టు చెప్పఁబడియున్నది. మిక్కిలి పురాతనమగు గర్గసిద్ధాంతములో

శ్లో. "మ్లేచ్ఛాహి యవనాస్తేషు సమ్యక్శాస్త్రమిదంస్థితమ్
ఋషివత్తేపిపూజ్యంతే కింపునర్దైవవిద్ద్విజాః."

"యవనులు మ్లేచ్ఛులయినను వారియందీశాస్త్రము చక్కఁగానున్నది. వారును ఋషుల వలెఁ బూజింపఁబడునప్పుడు దైవజ్ఞులైన ద్విజులను జెప్పవలసినదేమి?" అని వ్రాయఁబడియున్నది. అష్టాదశ సిద్ధాంతములలోను పరాశరసిద్ధాంత మొక్కటితక్క తక్కిన వన్నియు దీనితరువాతివే. పరాశరసిద్ధాంత మిప్పుడు పూర్ణముగా దొరకకపోయినను దొరకినభాగములోనే యవనులపేరుదాహరింపఁబడియున్నది. పరాశరసిద్ధాంతములో యవనులు భరతఖండమునకుఁ బశ్చిమమునందున్నట్లు చెప్పఁబడినందున, అది క్రీస్తుశకమునకుఁ బూర్వ మిన్నూఱుసంవత్సరముల క్రిందట రచియింపఁబడిన ట్లూహించుచున్నారు. గర్గసిద్ధాంతములో మౌర్యసంతతియైన శిశునాగవంశమును గూర్చి చెప్పుచో నశోకునికి నాలవవాఁడయిన శాలిశుకుని కాలములో యవనులు సాకేతము పాంచాలము మథుర మొదలయినవానిని జయించిన (క్రీస్తుశకమునకుఁ బూర్వము రెండవశతాబ్దమునందు నడచిన) కథ చెప్పఁబడినందున, గర్గసిద్ధాంతము హూణశకమునకుఁ బూర్వమున మొదటియబ్దశతములో రచియింపఁబడినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.

౧. పరాశర,
౨. గర్గ,
౩. బ్రహ్మ,
౪. సూర్య,
౫. వ్యాస,
౬. వశిష్ఠ,
౭. అత్రి,
౮. కాశ్యప,
౯. నారద,
౧౦. మరీచి,
౧౧. మను,
౧౨. అంగీరస,
౧౩. రోమక (లోమశ),
౧౪. పౌలిశ,
౧౫. చ్యవన,
౧౬. యవన,
౧౭. భృగు,
౧౮. శౌనక (సోమ).

అను పదునెనిమిది జ్యోతిష సిద్ధాంతములే వరుస యెట్లున్నను సమస్తగ్రంథములలోను పేర్కొనఁబడియున్నవి. కాశ్యపసిద్ధాంతములోని శ్లోకముల నిందుదాహరించుచున్నాను—

శ్లో. సూర్యఃపితామహోవ్యాసో వశిష్ఠోత్రిఃపరాశరః
కాశ్యపోనారదోగర్గో మరీచిర్మనురంగిరాః.
లోమశః పౌలిశశ్చైవ చ్యవనోయవనోభృగుః
శౌనకోష్టాదశాశ్చైతే జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రవర్తకాః.

పైవానిలోని రోమక పౌలిశ సిద్ధాంతములు యవనుల సిద్ధాంతములు. రాసులపేరులు

మాత్రమే కాక ద్రేక్కాణము మొదలయిన యితర యవనపదములుగూడ మన సిద్ధాంత గ్రంథములయందుఁ గనఁబడుచున్నవి. ఇప్పటివారివలె మన పూర్వులు తామే సర్వజ్ఞుల మనియు తమపూర్వులు చెప్పినదొక్కటియే సత్యమనియు భావించుకొనువారు కానందున, అప్పటివారు తాము కృషిచేసి శాస్త్రజ్ఞానమును వృద్ధిపఱిచియు తమకుఁ దెలియని దాని నితరదేశస్థులవలన గ్రహించియు నభివృద్ధిచెందుచుండిరి. ఇటీవలఁ బండితరాయలని ప్రసిద్ధిఁజెందిన జయసింహ మహారాజుగారి యాస్థాన విద్వాంసుఁడుగా నుండిన జగన్నాథపండితులవారును సిద్ధాంత సమ్రాట్టను పేరితో నరబ్బీ భాషలోనుండి మిజాస్తీనామక గ్రంథమును సంస్కృతమున రచియించెను. జగన్నాథపండితులవారు తమ గ్రంథావతారికలో

శ్లో. గ్రంథం సిద్ధాంతసమ్రాజం సమ్రాట్ రచయతిస్ఫుటమ్
తుష్ట్యై శ్రీజయసింహస్య జగన్నాథాహ్వయఃకృతీ.
అరబీభాషయాగ్రంథో మిజాస్తీ నామకస్స్థితః
గణకానాం సుబోధాయ గీర్వాణ్యాప్రకటీకృతః.

అను శ్లోకములతోఁ బయియంశములను విశదపఱిచిరి. తామే సర్వజ్ఞులమన్న గర్వమును దామితరులవలన నేర్చుకొన్నచో గౌరవలోపమను దురభిమానమును గలవారెవ్వడును వృద్ధినొందక క్రమక్రమముగా క్షీణదశకువత్తురు. ఇట్టి దురభిమానము మన దేశము నందుఁ బ్రబలి సర్వమును మన శాస్త్రములలోనే కలదనియు మన మితరులవలన నేర్చుకొనవలసిన దేదియు లేదనియు దురభిప్రాయము బలపడ నారంభించినది మొదలు శాస్త్రజ్ఞాన మంతకంతకు వృద్ధినొందక క్రమక్రమముగా క్షీణదశకువచ్చుచుఁ దుదకిప్పటి హీనదశకు వచ్చినది. ఈ మధ్యకాలములో నొక్క భాస్కరాచార్యులవారు దక్క చక్కని సిద్ధాంతగ్రంథములను రచియించినవారెవ్వరును లేరు. భాస్కరాచార్యులవారు సిద్ధాంతశిరోమణియను జ్యోతిశ్శాస్త్రమును తన కొమారితపేర లీలావతియను గణిత శాస్త్రమును రచియించిరి. ఈయన సిద్ధాంత శిరోమణిలోని గోళాధ్యాయమునఁ దాను జననమొందినది శక సంవత్సరము ౧౦౩౬ అనియు, తాను గ్రంథరచన చేసినది ముప్పదియాఱవయేటననియు, ఈ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పికొనియున్నాఁడు—

శ్లో. రసగుణపూర్ణమహీసమశకనృపసమయే ఽభవన్మమోత్పత్తిః
రసగుణవర్షేణమయా సిద్ధాంతశిరోమణీరచితః.

దీనినిబట్టి యీయనపుట్టుక క్రీస్తుశకము ౧౧౧౪వ సంవత్సరమనియు, గ్రంథరచన ౧౧౭౨వ సంవత్సరమనియు స్పష్టమగుచున్నది.

మనపూర్వులు గ్రీకులనుండి సిద్ధాంతవిషయముల ననేకములను గ్రహించినను మన సిద్ధాంతములయందు క్రీస్తుశకమునకుఁ బూర్వమున రెండవశతాబ్దమునఁ బ్రసిద్ధుఁడయియుండిన టాలమీయను గ్రీకుపండితుఁడు వ్రాసిన విశేషాంశము లేవియుఁ గానరావని చెప్పుచున్నారు. మన పూర్వులు రాశిచక్రము మొదలయినవాని నాతనికాలము

నకుఁ బూర్వమునందే గ్రీకులనుండి గ్రహించియుందురు. లేదా, మనవారి కాతని గ్రంథము లభింపక యితరులు రచియించిన ముహూర్త జాతక సిద్ధాంతగ్రంథములు మాత్రమే లభించియైన నుండవచ్చును.

యూరపుఖండములో ౧౫౪౩ వ సంవత్సరమునందు పరలోకగతుఁడయిన కోపర్నికస్సను జర్మను పండితుఁడు సయుక్తికముగా స్థాపించువఱకును భూభ్రమణ సిద్ధాంతము వ్యాపింపలేదు. ఈ భరతఖండములో హూణశక మయిదవ శతాబ్దములో నుండిన యార్యభటాచార్యులవారు వరాహమిహిరాచార్యుల వారికిఁ బూర్వమే భూభ్రమణసిద్ధాంతమును బోధించిరిగాని యది ప్రబలక భూమి మధ్యగా స్థిరముగా నుండి దాని చుట్టును సూర్యచంద్ర నక్షత్రాదులు తిరుగుచున్నవన్న యపసిద్ధాంతమే నేఁటివఱకును వ్యాపించియున్నది. గ్రహాదులగతులు మొదలయినవి మన పూర్వులకుఁ దెలియును గాని వానికిని భూమికిని గల దూరములు సరిగా తెలియవు. అప్పుడు సహితము నళికాదియంత్రములు కొన్ని యుండినను, గ్రహవేధకయి యిప్పుడున్నరీతి దూరదర్శక యంత్రాదు లాకాలములో లేనందున నిప్పుడు తెలిసికొన్న యనేకాంశములు వారి కప్పుడు తెలియుట యసాధ్యమయ్యెను.

జ్యోతిశ్శాస్త్రసంగ్రహము.

ఈ గ్రంథమును రచియించుటకయి నే నింగ్లీషుభాషలోనున్న కొన్ని జ్యోతిష గ్రంథములను జదువుటయేకాక సంస్కృతభాషలోనున్న సూర్యసిద్ధాంతము సిద్ధాంత శిరోమణి పంచసిద్ధాంతిక మొదలయిన సిద్ధాంతగ్రంథములను సహితము చదివినాను. ఇప్పుడున్న సూర్యసిద్ధాంతమునకును వరాహమిహిరాచార్యులవారి పంచసిద్ధాంతికలో వివరింపఁబడిన సూర్యసిద్ధాంతమునకును బహువిషయములయందు భేదమున్నది. ఏకాలమునం దెవ్వ రేయేభాగములను సంస్కరించుచువచ్చినారో నిశ్చయించుట శక్యముకాకపోయినను, ఇప్పుడున్న సూర్యసిద్ధాంతము సంస్కరింపఁబడి వృద్ధిచేయఁబడినదయినట్టు స్పష్టపడుచున్నది.

ఈ పుస్తకమునందు సాధ్యమయినంతవఱకు పారిభాషిక పదములనువిడిచి సర్వజనులకును సుగమముగా నుండునట్లు సులభశైలినే యుపయోగించినాను. పటములు లేనియెడల విషయము సుబోధముగా నుండదని యాయా సత్యములను వివరించు పటముల నిం దేఁబదింటికంటె నెక్కువగా బహువ్యయముతోఁ జేయించి వేయించినాఁడను. ఈ శాస్త్రజ్ఞానము వ్యాపించినపక్షమున జనులలో నిప్పుడుగల మూఢ విశ్వాసము లనేకములు తొలఁగవచ్చును. ఆంధ్రదేశస్థులును విద్యాశాఖవారును నాకు తగినప్రోత్సాహమును గలిగింతురుగాక!

రాజమహేంద్రవరము.
౨౭ నవంబరు ౧౮౯౬.

కం. వీరేశలింగము.

పిమ్మట తాము నందిగర్భములోఁజేరి రాత్రి నిద్రఁజెందిరి. ఉదయమున నొక వృద్ధాంగనవచ్చి నందికేశ్వరుఁ బూజించి, గర్భములోనున్న స్వాములవారినే దైవముగా భావించి యామె తెచ్చిన పెరుగు జెల్లను మొదలగు పదార్థములను వారికి సమర్పించెను. అందులకు స్వాములవారు సంతసించి, ఆపదార్థముల నన్నిటిని భుజించిరి. పెరుగు మిక్కిలి పుల్లగానుండుటవలన అదివరకు స్వాములవారికి భంగువలనఁ గలిగిన మత్తు వదలెను. తరువాత వారు పర్వతప్రాంతములకుఁబోయి నర్మదానదీ జన్మస్థానమునుజేరిరి.

దయానందులవారికి చతుర్వేదములును, యజుర్వేదములోని ఈశోపనిషత్తు తప్ప తక్కిన మతగ్రంథములయందు నమ్మకము లేదు.

౧౮౬౯ వ సంవత్సరములో గౌడ, నవద్వీపము, కాశీమొదలగు పట్టణములలో నుండు ౩౦౦ మంది పండితులు దయానందుల వారితో మతవిషయములనుగూర్చి వాదించుటకై సభఁజేరిరి. అప్పుడు దయానందులవారి యభిప్రాయములకు భిన్నముగా క్రింది నిబంధన లేర్పఱుపఁబడినవి.

(౧) బ్రాహ్మణములు మంత్రములతో సమానములనియును, ఇతర స్మృతులు మనుస్మృతికంటె తక్కువవికావనియును,

(౨) విష్ణువు, శివుఁడు, దుర్గ మొదలగు హిందూదేవతలపూజ, శ్రాద్ధములు జరిగించుట, గంగాస్నానములు మొదలగునవియు శాస్త్రసమ్మతములనియును,

(౩) అగ్నినిగూర్చి ఋగ్వేదములోఁ జెప్పఁబడిన ప్రథమమంత్రములో 'అగ్ని' అను పదముయొక్క ముఖ్యార్థము నిప్పు అనియును, రెండవయర్థము దేవుఁడనియును,

(౪) మోక్షార్థమై యజ్ఞాదిక్రతువులు చేయఁబడునవనియు,

ఆ పండితసభలో నిశ్చయింపఁబడినవి. దయానందులవారు వృద్ధాప్యములో నుపన్యసించుటయేకాక, గ్రంథరచనయందుఁ గూడ కాలము గడపుచుండిరి. ఆయన మరణాత్పూర్వము వేదములలో సగభాగము హిందీభాషలోనికి భాషాంతరీకరించిరి. ఆయన ముఖ్యాభిప్రాయములు 'ఋగ్వేదాది భాష్యభూమిక' యను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడియున్నవి. మతవిషయములనుగూర్చియు, సంఘకులాచార విషయములను గూర్చియు, శ్రీస్వాములవారి యభిప్రాయములను 'సత్యార్థప్రకాశ' మను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడియున్నవి.

వృద్ధాప్యమందాయన స్థూలకాయుఁడయ్యెను. ఆయన ౫౯ వ సంవత్సరమునందు అజిమీరుపట్టణములో ౧౮౮౩ వ సంవత్సరము అక్టోబరు ౩౦ వ తేదిని కాలధర్మమునొందెను. వారి శిష్యబృందము వేదములనుండి మంత్రములను జదువుచు దహ

నాది సంస్కారములను విధ్యుక్తముగా జరపిరి. రెండుమణుగులు చందనము, ఎనిమిది మణుగుల కట్టెలు, నాలుగుమణుగులు నెయ్యి రెండుసేర్లన్నర హారతికర్పూరము దహనకార్యమున కుపయోగింపఁబడినవి.

హిందూ మతగ్రంథములలో దయానందులవారు ఇష్టమువచ్చినవాని నంగీకరించి తమకుదోఁచిన యర్థములఁ జెప్పుచు, అట్టి యభిప్రాయముల నంగీకరించనివారు మూఢులని భావించుచుండిరి. గడచిన రెండువేల అయిదువందల వత్సరములలోను పండితులచే వ్రాయఁబడిన నిఘంటులు, వ్యాఖ్యానములు మొదలగునవి సరియైనవి కావనియు, తాము చెప్పినదిమాత్రము నిజమనియును దయానందులవారి యభిప్రాయము. వారు వాగ్వాదములఁ జేయునప్పుడు, వారి ప్రతిపక్షులనుగూర్చి పరిహసించు శిష్యుల నెప్పుడు సన్నిధానమందుంచుకొనుట యలవాటు. వారు కాశీలో వాదము చేసినప్పుడుకూడ నిట్లే చేసిరి. సభ రెండవదినమున ప్రతిపక్షులుకూడ కొందఱిని తీసికొనివచ్చి దయానందులవారు చెప్పినదాని నెల్ల నపహసించుచు కరతాళన ధ్వనులు చేయసాగిరి. అటుపిమ్మట దయానందులపక్షము వారిబలముతగ్గి వారి కపజయము కలిగినదట.

వేదము లనంతములనియు, అవి వాని వర్తమానస్థితియందే ప్రథమములోఁ బుట్టినవనియును దయానందులవారి యభిప్రాయము. శబ్దము శాశ్వతమనియు, అందువలన వేదములుకూడ శాశ్వతములనియు, దయానందులవారు వాదించిరి. 'గో' శబ్దములో 'గ' అనునదియు, 'ఓ' అనునదియు శాశ్వతములనియును, పృథివ్యాపస్తేజో వాయువులు. ఈ రెండుశబ్దములను కలిపి 'గో' అను రూపము నొసఁగినవనియును వారు వాదించిరట. ఈవాదము సరియైనయెడల, ప్రతిగ్రంథము శాశ్వతమనియే చెప్పవచ్చును.

సంహితమాత్ర మీశ్వరప్రేరితమనియు, బ్రాహ్మణములు కావనియు నిశ్చయించుట కేమికారణమని కాశీలోనుండు రాజా శివప్రసాదుగారొకప్పుడు దయానందులవారి నడిగిరి. అందులకు 'సంహిత ప్రత్యక్షప్రామాణ్య' మని జవాబుచెప్పిరి. అందుపైని 'బ్రాహ్మణములుకూడ ప్రత్యక్షప్రామాణ్యములే' అని శివప్రసాదుగారు చెప్పఁగా దయానందులవారు మాఱుపలుకరైరఁట.

వేదము లీశ్వరప్రేరితములని దయానందులవారి యభిప్రాయము, 'వేదములలో వ్రాయఁబడిన ప్రత్యంశము సత్యమనియును వర్తమానమందుఁగల పొగయోడలుఁ ధూమశకటములు, మొదలగు నన్నియు వేదములు పుట్టినకాలమునకే జనులకుఁ దెలియుననియు వేదములనఁగా దివ్యజ్ఞానమనియు, వానికి తెలియనిసంగతి లేదనియు' దయానందులవారు వాదించినట్లు మాక్సుమ్యుల్లరుదొరవారు వ్రాయుచున్నారు.

దయానందులవారి వ్యాఖ్యానములు సరియైనవి కావనియు, వారికి భూగోళ శాస్త్ర మేమియు తెలియదనియు, ఆయనకు సామాన్య వివేకము లేదనియు, కూడ దొరవారు వ్రాయుచున్నారు.

దయానందులవారి వేదార్థమును సమ్మతించిన కొందఱు ఉత్తరహిందూస్థానమందును పంజాబుదేశమందును 'ఆర్యసమాజముల' ను పేరిట కొన్ని సంఘములు నేర్పఱచి, లాహోరు పట్టణములో వేదపాఠశాలను స్థాపించి, 'ఆర్యపత్రిక' యను హూణవార్తా వారపత్రికను బ్రచురించుచున్నారు.

ఫార్కుహారు దొరవారు వ్రాసిన 'ఆర్యసమాజ్' అను గ్రంథములో దయానందుల వారి మతాభిప్రాయములనుగూర్చి విశేషముగా వ్రాసియున్నారు.

దయానందులవారి యభిప్రాయములు సర్వజనసమ్మతములు కావనియును, వర్తమానమందు వాని నంగీకరించువారు కొందఱున్నను, క్రమక్రమముగా వారి సంఖ్య తగ్గిపోవుననియు, నాకరు వ్రాయుచున్నారు. వీరి మతాభిప్రాయములను గూర్చి మఱొకప్పుడు సంపూర్ణముగా వ్రాయఁదలఁచి ప్రస్తుతమింతటితో విరమించుచున్నాము.

ది హానరేబిల్ కాశీనాథ త్రియంబక తెలాంగు సి- ఐ- ఇ-

ఆన ౧౮౫౦ వ సంవత్సరమున నొక మర్యాద కుటుంబమునందు టిలాంగుగారు జననమొందిరి. ఈయన సారస్వత బ్రాహ్మణుఁడు. ఈయన తండ్రిగారగు బాబాజీ రామచంద్రగారు ఫార్బుసు కంపెనీలో నొక యుద్యోగస్థులు టిలాంగుగారి పిన తండ్రియు, పాలకతండ్రియునగు త్రియంబక టిలాంగుగారికిఁగూడ ఆకంపెనీలోనే యుద్యోగము. టిలాంగుగారు తొమ్మిది వత్సరముల ప్రాయమప్పుడే ఎలిఫిన్ స్టను పాఠశాలకు విద్యాభ్యాసమునకై పంపఁబడెను. ౧౮౬౪ వ సంవత్సరములో ఎలిఫిన్ స్టను శాస్త్రపాఠశాలలోఁ బ్రవేశించి, అప్పుడు ప్రధానోపాధ్యాయులైన ప్రొఫెసరు హ్యూయాలింగ్సుగారియొద్దను, ప్రొఫెసరు ఆక్స్ఫెన్హామ్, ప్రొఫెసరు కాండీ, డాక్టరు భూలర్ గార్లయొద్దను విద్యాభ్యాసముఁ జేసిరి. ప్రతిసంవత్సరమును బహుమతుల నందుటయే కాక పరీక్షలలోఁ గృతార్థుఁడయ్యెను. ౧౮౬౭ వ సంవత్సరమునందు పట్ట పరీక్షలోఁ గృతార్థుఁడయి, రెండుసంవత్సరములకుఁ దరువాత యమ్- ఏ- పరీక్ష యందుఁదేరి మఱుచటివత్సరము యల్- యల్- బి పట్టమందెను. ఇరువది సంవత్సరముల ప్రాయమప్పుడే శాస్త్రపాఠశాలలోని పరీక్షలన్నిటిలోను కృతార్థుఁడయ్యెను. తరువాత అయిదు సంవత్సరములవరకు ఎలిఫిన్ స్టన్ కాలేజీలో కొన్నిదినములు సహాయోపాధ్యాయుఁడుగాను, మరికొన్నిదినములు 'దక్షిణ ఫెల్లో' గాను పనిచేసి,

ఆలోపున రెండుసంవత్సరములు హైకోర్టులో పనిచేసి, ౧౮౭౨ వ సంవత్సరము ఏప్రియల్ నెలలో అడ్వొకేటు పరీక్షకుఁబోయెను. ఆ పరీక్షకుఁబోయిన వారాసంవత్సరమునం దింకెవ్వరు లేనందున, పరీక్షకులగు ఆనరెబిల్ జస్టిస్ బెయిలీదొరగారును, అప్పుడు అడ్వకేటు జనరల్ గారగు జె- యస్- వైటుదొరగారును, అపిల్లేటుసైడు రిజిస్ట్రారుగారగు సర్ రైమండు వెస్టుదొరవారును టిలాంగుగారిని మిగుల కఠినముగాఁ బరీక్షించినను, ఆపరీక్షయందు మిగుల గౌరవముతోఁ గృతార్థుఁడయ్యెను. తరువాత హైకోర్టులో నీయనను మూడవ అడ్వొకేటుగాఁ జేర్చుకొనిరి. వీరికి పూర్వు లిద్దరు బాల్‌మంగేష్ వాగిల్ గారును, మహాదేవ గోవిందరానడీగారును, అయియున్నారు.

౧౮౭౩ వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలలో టిలాంగుగారు ఎలిఫిన్‌స్టను కాలేజీతో సంబంధంబు వదలుకొని అడ్వొకేటుగా పనిచేయుటకుఁ బ్రారంభించిరి.

ఆయన విద్యాధిక్యము హిందూ ధర్మశాస్త్రమందలి యసమాన పాండిత్యమునకును న్యాయవాదులందరు మిగుల నాశ్చర్యము నొందిరి. సర్ మైకెల్ వెస్ట్రొపుగారును, సర్ చార్లెస్ సార్జంటుగారును, సర్ రైమండు వెస్టుదొరవారును కూర్చున్న బెంచిలో నొక గొప్ప వ్యాజ్యము టిలాంగుగారు చక్కఁగ వాదించి ఆకేజులోని హిందూ ధర్మశాస్త్రాంశములు బాగుగ వాదించినందులకు ఛీఫ్ జస్టిసుగారివలన మిగుల మెప్పువడసెను. ౧౮౭౬ (?) వ సంవత్సరము ఏప్రల్ నెలలో జరిగిన మరియొక కేజులో అప్పటి ఛీఫ్‌జస్టిస్‌గారగు సర్ మైకల్ వెస్ట్రొపుగారు తమ తీర్పులో టిలాంగుగారి విషయమై ఈక్రిందిసంగతులను వ్రాసిరి. “మనకు పండితమిత్రులును, సంస్కృతభాషా ప్రవీణులును నగు కె- టి- టిలాంగుగారు సంస్కృతమూల గ్రంథ వ్యాఖ్యానములలో మనకుఁ జేయు సహాయసంపద కెంతయుఁగృతజ్ఞులమైయున్నాము” అదిమొదలు టిలాంగుగారియెడల ఛీఫ్ జస్టిస్ గారికి మంచి యభిప్రాయము కుదిరెను. టిలాంగుగారు వాదించిన ప్రతివ్యాజ్యములోను ఛీఫ్ జస్టిస్ గారు వారిని శ్లాఘించుచుండిరి. తీర్పులలోఁగూడ వారివిషయమై వ్రాయుచుండిరి. అసలు అప్పీలుకోర్టులలో టిలాంగుగారికి త్వరలోనే వ్యాపారము వృద్ధియయ్యెను. ఆయనయందు న్యాయాధిపతులకు, న్యాయవాదులకు, ప్రజలకుఁగూడ అధికమైన యనురాగము కుదిరెను. టిలాంగుగారు హైకోర్టు జడ్జిపని చేయఁబోదురనియు, ఆయుద్యోగము నాయనకిప్పించుటకు తాము తగిన కృషిచేయుదుమనియు, ఛీఫ్ జస్టిస్ గారు అనేక పర్యాయములు చెప్పుచుండిరి. అప్పటి అడ్వొకేటు జనరల్ గారగు లాథంగారికికూడ వీరియందు మంచి యభిప్రాయము. (సశేషము) ఆ- సుందరరామయ్య.

క. ఎఱుకలు నఱికినఁ గొమ్ములు । వెఱికినఁ బోలేనిగిరిని వెగడినకరి ని
త్తఱిఁదలఁపించెదు తేజం । బఱి యింతయవస్థవచ్చెనా నీకకటా.

చ. అదియునుఁగాక గంధకరియాకృతి రేపటిఁబట్టియొక్కటిం
గదకపిరాట్సుమూకతలి కావనవాటిఁ బెకల్చియాడి తిం
త దడవుదాఁక మాపటిలినాఁడపు కయ్యముసేయ నెల్లి వ
చ్చెద విపుడేమిదప్పె నిలుచేరి సుఖంబుననుండు నేఁటికిన్.

వ. పుత్రమిత్రకళత్రాదులతో విభవానుభవంబున నున్న నిన్ను నీయధర్మంబెదరి ద్రొక్కించెం గదా యని యానతిచ్చి తద్దయానిధి యతని బొమ్మని యనిచి హనుమదంసావతరణం బొనర్చి వేంచేసి యనుజునిం దేర్చినఁ బౌలస్త్యుండును నచటనుండక చనుచో వనచరులు తన్ను వెన్నుదగిలి దుమ్ముదోయిలించి చల్లువారును జప్పట్లఁ జఱచువారును నడ్డంబరిగి వెక్కిరించువారునునై చేరిచేరి కేరికేరి నవ్వ నందఱం జేవిసరులం జెదరంజేయుచుం బరాభవఖిన్నుండును భయాపన్నుండునునై వేరొక్క తెరెక్కి పురంబు చొరంబఱచి తన నగరివాకిట నరదంబు డిగ్గి యాప్తపరివృతుండై పోయి యేకాంత మంటపంబునం గూర్చుండి కొండొకసేపు చింతించి కుంభకర్ణుం డుండఁ గురకుర విచారంబులేలయని యతని లేపి కొనితెండని యనిచిన ననేకులు యూపాక్షాదులు భక్ష్యభోజ్యాదులు పట్టించుకొని చని దివ్యమణిమరీచి స్ఫారితతటి ద్వారంబైన తదీయశయన గుహాద్వారంబుఁ జొచ్చి పోవంబోవ.

సీ. తాత్కాలికతదీయ ఘూత్కారమారుతం బెత్తినైచినఁ దూలి యెల్లవారు
వచ్చి వాఁకిటఁబడి వక్షంబు పగిలినవాఁడుఁ గేలిలికినవాఁడుఁ గాలి
కీలుదొలంగ మొగ్గినవాఁడు మొనముక్కు చెక్కుఁబోయినవాఁడుఁ బ్రక్కయెముక
విరిసినవాఁడును మొగముదోఁగినవాఁడునై నొచ్చియల్లన నలపుదేఱి
గహ్వరముఁ గ్రమ్మఱఁగఁ జొచ్చి కడలఁ దప్పఁ । దెరువులిడికొని తలయంపి దెసకుఁ జేరి
యనిఁగపులుఁ దారుఁ జావనేట్లా కనంత । లేసి రాలెత్తి వ్రేసియు లేపలేక.

గీ. ముక్కుఁజెవులు నోరు మువ్వెంట సురసురల । నూర్పు వెడలకుండ నొత్తిపట్టఁ
బనిచి కడుపుమీఁద బండలు దొలించి । రిటులు దోలఁగానీల్గి యొకింత దెలిసి.

వ. కనువిచ్చిచూచి లేచినవానికిం బొట్టనిండఁ దిండిపెట్టి వేయుకడవల కాఁనుపోతుల నల్లకలిపినకల్లు దప్పికినిచ్చి తృప్తునింజేసిన నతం డతిమాత్ర విపులవృత్తారుణ తారకంబులు ఘూర్ణమానంబులుగాఁ గదలి గవి గ్రక్కదల హుంకరింపుచుం దనులేపిన పని తెఱంగు యూపాక్షాదులచే విని వెడలి విపణివీధినేతేర నాతని పొడవు కోటలోపలి బలీముఖులు గనుంగొని కనుకనిం బఱవం దొడంగి రిట్లు కుంభకర్ణుం డన్న

కొలువునకువచ్చి యతనికిం బ్రణమిల్లి దేవా నన్నుఁ దెలిపితెచ్చుట యెందులకు నానతిమ్ము.

క. నాకముఁ గూల్చుటకో భూ । లోకముఁ గాల్చుటకొ యురగలోకము నీవుం
దైకొల్పుటకో నాకుం । న్వాకొల్పెదు కోఁతిపోరు వాద్రువ్వకుమీ.

వ. అనవుడు మనఃఖేదంబుమఱచి మందోదరీ మనోహరుండు.

క. నాచేసికొనిన నేరమి । నీచేతుల మఱుఁగుఁజొచ్చి నీఁగెదఁ గృపనా
దాచానలకృతవేదనఁ । బాచెన్భవదీయవచన భంగులు నాకున్.

వ. మకుటంబులును మరల మస్తకంబులకు వచ్చినయవియ మత్కృతంబులెల్లఁ జెల్లించెదవుగాక నీవేమి విభీషణుండవే విడిచిపోవుటకునని యంతయు సూచించిన విని యతండు కటకటంబడి పాకశాసన ప్రముఖప్రతీక్ష్య సేవావసరుండవై యుండు నీకాయీతాఱియ రావణేశ్వరా నానిదురగదా యింతకుం దెచ్చెఁ దెచ్చుంగాక తజ్జాడ్యంబు భవత్ప్రేషితులచేతం గొంతదీఱెఁ గడమఁగపులు దీర్చెదరు. తదీయ భూజాపర్వతపాదపాది పాతంబులచే లెస్స మేలుకాంచి నపుడు నీకు నిర్బంధాపాదియైన పగ మామక జఠరానలంబున జీర్ణంబయ్యెనని నమ్ము మమ్మలికంబు విడువుమని పలికి యగ్రజానుజ్ఞాతుండై కదలి పురంబువెడలివచ్చువానిం జూచి రఘువీరుండు విభీషణుం బిలిచి వీఁడెవ్వండు వియద్వలయపటకుటీరంబునకుం జాలిన గొంటికంబంబువలె నున్నవాఁడని పల్కిన దేవా యితండు కుంభకర్ణుండు దశముఖుని దాసినవాఁడు దీర్ఘదేహుండు పుట్టినప్పుడ పొట్టచిచ్చువాఁడై జగదఖిల జంతుక్షయం బొనర్ప నేర్పడిన నైదుర్పడి పురుహూతుండు చేతి వజ్రాయుధంబున వైచినదియోమ్ముననొడ్డి వమ్ముపోవంజేసి చౌదంతికొమ్ములు గురుసులకు విఱిచి దానం గొనివైచి యవ్వాసవుం దఱిమెఁ బ్రపంచ పరితాపంబొనరించి బ్రహ్మశాపంబు గాంచె దానంజేసి యితండు నిద్రించుట కాఱునెల లాహారవిహారంబులు గాంచుటకు దినద్వయంబును నై యుండు నిన్నిద్రాశుభ మితినిండక మేల్కన్నం జెడు ననియుం బరమేష్ఠియె పలికినాఁడు నేఁడు బలాత్కారంబున లేపి పంచినం జనుదెంచినాఁడని విభీషణుండు విన్నవింప విభుండు వెఱఁగంది చూచుచుండెనంత.

సీ. కదియఁబుట్టిన కుంభకర్ణునిపైఁ గపుల్ సంఫుల్లభూరిభూజములు వైవ
నతనివక్షఃపీఠి నవిచూర్ణమై మరందరసంబు జిగటమై విరులు నిలిచి
పూవుగట్టున గందవొడి వోలెఁ బరిమళభరితమై నెఱియ వారరిదియనుచు
గట్టెత్తివైవ మోఁకాళ్ల మోఁచేతులఁ దుమురుగాఁ దట్టుచు దూఱియతఁడు

వైచుకొనఁగఁ జొచ్చె వదనబిలంబులో । నురక మొదిసి మొదిసి యూథపతులఁ
గాయభీరువులు దదీయకర్ణఘ్రాణ । వివరమార్గములను వెడలవెడల.

వ. ఇది గాదని యయ్యఖిలభీకరుండు దండుమీఁదం బడి పది నూఱు వేయి మొదలైన లెక్కలతో నెక్కువ తక్కువం జిక్కినకొలంది కపులం గరంబులం జమిరి పిసికి ముద్దలు చేసి సవ్యాపసవ్యంబుల వైచుకొని మ్రింగం దొడంగిన ముంగలిమూఁకలు వెఱచఱచి పఱచినం గనికనలి యనిలతనయాంగద గవయ ద్వివిధ శరభ శతబలి గజ గవాక్షాది వృక్షచరశ్రేష్ఠులు భూయిష్ఠమాత్సర్యంబులం బైకెలఘుంచిన జంఘాజాను జఘనభాగంబులను వీపుల మూపులం జాపుచేతులం జెవులం జెక్కుల ముక్కు మీఁదనుం గలయఁ బ్రాఁకిన నతండు గొండొకవడి నిండువనంబు తోడికొండవోలె పదంపడి మొడలు జాళించి తూలించినం జాలించక ముంచుకొని ముందఱం బిఱింది వంకను వలపలం దాపలం బోనీక పొదివిన నఱికి పిడికిటం బొడిచియుం దిరిగి మోచేతులం గ్రుమ్మియు నురగి రొంరతన్నులు తన్నియు నఱచేతం జఱచియుఁ బడ చేత నడిచియు నందఱం దూఁగియాడం జేసినం గని రోసరింపక వానరరాజకుమారుండు మాఱుకొని మొకటిం గొనినం గిసిసి నిశాచరుం డద్దండి దారయురంబు శూలంబునం బొడిచి వెల్లకిలం ద్రోచినం బోయెఁబోయెం దీఱెఁ దీఱెం బనియని వనచరసేన దీనాననయై పెదవులు దడుపుచునుండె రక్కసుం డక్కపిరాజు చచ్చె నేయని తమ కొనికిం గానుకపట్టువాఁడై కొని పురంబునకుం బోవుచునుండె నాంజనేయుండా చకితకపులతోఁ బతి మూర్ఛితుం డింతియ తేఱియమ్మదోన్మత్తు నువ్వేత్తున మోసపుచ్చి వచ్చుం జూచుచుండుండు వేఱొండు గారాదటులైన వీనిం గొట్టి విడిపించుకొనం జాలనే విభుం డభిమాని తానే విడివడుం గాక యని యొప్పం జెప్పుచుండె నంత.

గీ. కోటలోనఁ బోవు కుంభకర్ణుని మూఁపు । మీఁది వాఁడు దేఱి మిహిరసుతుఁడు
లంక యిది వియత్తలంబిది నడుమ నా । యునికి యెందు మీఁద నుక్కు యెఱుఁగ.

క. కయ్యంపు వేళ గాదని । యయ్యెడఁ దలపోసి తెలిసి యై నర్థమెటో
యయ్యో నగుంగా కిపుడీ । దయ్యమునకు బుద్ధిచెప్పి దాఁ కెదననుచున్.

గీ. అసురభటులయార్పు లడుగువట్టిచనంగ । నతని చెవులు గూబలంటఁ బెఱికి
ముక్కు గొఱికి కొని దుముక్కునఁ దన సేన । సరసకుఱికి రామచంద్రుఁ గాంచె.

గీ. దశముఖానుజుండు దనకర్ణఘోణల । మ్రోల్లఁ గుమ్మరించు ముదురు నెత్తు
రెల్ల పొడవుఁ దడప నెఱసంజఁ బడమటి । మిన్ను వెలిఁగినట్లు మేను వెలుఁగ.

వ. గిరుక్కున మరలి పేదువెడలి తన బ్రతుకుమీఁద నుమియుచు తెఱంగు దోఁచ విలూన ఘ్రాణగళితంబై వాతెఱకువచ్చు నెత్తురు తుప్పతుప్పన నుమియుచు రక్షోవీర పరి

వ్రణుండై కవిసినం గని కపులు తెంపుచేసి తన గుంపుమీఁదంబడిన నతం డా సందడి కయ్యంబులోనఁ దనవారు వారిపారనక దొరికిన వారి నెల్లం దునుకలుచేసి బొక్కుచుం గ్రొక్కుచు నెక్కుడనున్నవాఁడు విరాధవిరోధియనుచు వలకేల ముద్గరంబును డాకేల నొక్క తరువునుం గైకొని డీకొని సౌమిత్రియేయు నేటులు దనునాటిన గిటు గొనిన పాటిగాక పోకకు నిక్కాకం బోక రాక్షసిం దునుముతూపుగ్గ్లునెకోయని వేల్పులు వెక్కసపడి చూడం బేరువాడుచుం జేరంబోయి రఘువీరునితో నిట్లనియె.

క. కలతూపులేవి యేయుము । పలుగుట్టుం బుడక లివియె పార్థివనాకుం
బలుగ్రోఁతులు దంష్ట్రాంతర । ములలోఁ జిక్కుకొని యూడిపోవిదె తూపుడుల్.

వ. అని పలుకునంత.

క. తరుముద్గరభరితకరు । ద్ధురతరసవ్యాపసవ్య దోర్దండములన్
ధరఁ గూల్చె రఘువరేణ్యుఁడు । మరున్మఘవ దేవతాక మహితాస్త్రములన్.

వ. అక్కాలుంగవ ప్రక్కంజిక్కి మక్కిన మర్కటులు రక్కసులు పెక్కండ్రుగల రది యట్లుండె సందిళ్లు కొలందులకుం దెగినయయ్యాళ్లు రెండు నతండార్చి యెత్తినం జిల్లునం జిమ్మనగ్రోవులం జారుతీరున నెగయు రుధిరధారలూర్ధ్వలోకంబులం దడిపికొనుచుం బోయె నప్పుడప్పుడమి ఱేఁడు వెడందవాఁడితూపుల నతనికాళ్లు కత్తిరించి యయ్యుత్తరము నొత్తరముం గుఱుచపఱిచిన నవుడుగఱచి హుంకరణభయంకరుండై మ్రింగ నప్పళించు నద్దానవుండు.

క. తొంటినడ గుంటువడినం । బంటుతనము గుంటుపడక పరుష ధ్వనితో
మింటికిని మ్రుగ్గసంగిటి । గుంటదనుక నోరు దెఱచికొని యున్ముఖుఁడై.

వ. జరిగిజరిగి గిరిగదలివచ్చు గతివచ్చుచో నచ్చెరువందె పరేతరాజ శరమరింబోని యా రాక్షసి కేనిగళంబునకుం బూన్చి తెగనిండఁదిగిచి జగతీవల్లభుండేసె నంత.

మహాస్రగ్ధర. తెగితన్మస్తకంబు దంష్ట్రాధిగత ధగధగద్దీప్త దీప్తాభ్రమై వ
క్త్రగుహాగర్జావశేషోద్గగనచలిత గంధర్వ విద్యాధరంబై
నగరప్రాకార కేళీ నగశిఖరసరత్న స్ఫురచ్చంద్రశాలల్
పగులంగాఁ దాఁకి కొంచుం బలువిడిఁ జని తత్ప్రాంత పాథోధిఁ గూలెన్.

క. నడుమొండె మదియు నతనిది । కడలన్ సగముపడి యొకసగం బిలఁబడనం
దడవులుఁ గొండలుఁ గ్రోఁతుల । తుడుములుఁ బెక్కుపరియె తుత్తుమురయ్యెన్.

వ. అత్తఱిం బరమానందభరితులై దివ్యులు దుందుభులు మొరయింపుచుం బుష్పవర్షంబులు గురియించి జయజయశబ్దంబులతో రఘువీరుం బ్రశంసించిరి తప్పిపోకకుం దప్పి నిలిచిన తరుచరులు తలలువట్టి చూచుకొనిరి యంతనచ్చట రావణుండు నిశా

నుజవథప్రకారంబు హతశేష నిశాచరులు దెలుపక తొలుతనె యతని తలవీటికిం
దాటిపోవుటచేత నెఱింగికొనియు.

క. వినమిన్ విచికిత్సాయుత । మనస్కుఁడై యుండియుండి మఱివెనుకం దా
వినియున్ విచికిత్సాయుత । మనస్కుఁడైయుండె నురకమ్రాన్పాటొదవన్.

వ. వెండియు నతండు తమ్ముని దలంచి తలంచి యెలుంగెత్తి పిలుచుచుం దజ్జయంబు
లుగ్గడింపుచు హా యనుచు నేలం బొరలుచుఁ దొరలుచుఁ బెక్కువగల బలవించుచుఁ
దనతోడం గూడఁ బుత్రమిత్ర కళత్రాదు లడలియడలి తమ్ముఁ దన తాలిమిఁ దెచ్చు
కొని తనుం దెలుపం జొచ్చినం దేఱనేరక యూరక పొగులుచు విభీషణు నీతివినక
చెడితింగా యనియుం బుద్ధిచెప్పిన ప్రహస్తుని ప్రాణంబులు గొంటింగా యనియుఁ
గడపట నీలావు నమ్మితింగా తమ్ముఁడా యనియు వాపోవుచున్నం జేరవచ్చి త్రిశిరుండు
దేవా నీవంటిమానధనున కిదిపాటియే యెవ్వనివారు నవ్వ నిట్లోతలు తలపోసికొనం
బాడియె నీకెదురెవ్వండుం.

సీ. విధివితీర్ణంబైన విశిఖంబు విఱిగెనే దొనఁ దొంగిచూడుమా దనుజనాథ
విశ్వంబు నేఁడు నీవింటికి వెఱవదే రాముఁ డెక్కడివాఁడు రాక్షసేంద్ర
కుంభకర్ణునితోడఁ గులమెల్లఁ గుంగెనే యరులకే మోహమే యసురరాజ
యతికాయదేవనరాంతకుల్ చిఱుతలే యంపుమా నాకుఁ దోడా సురేశ
యనినవారు నట్లయగు పూను నెలవిమ్ము । దేవ యనిన సమ్మతించి యతఁడు
చనుఁడు మీరు సమరమున మహోదర మహా । పార్శ్వులెట్లుఁ దోడుపడెడువారు.

చ. అనియనుపన్ మహోదరుఁడు హస్తి హయంబు నరాంతకుండు న
న్నలువురుం బ్రభావపరిణద్ధ రథంబులనెక్కి సేనలం
గొని బహుతూర్యముల్ మొరయఁ గొల్లఁగొనం జనువైఖరిం జనన్
వనచరులాజిఁ బీనుఁగుల వఱుగఁ జంపిరి తద్బలంబులన్.

క. అంతఁ ద్రిశిరోతికాయ న । రాంతక దేవాంతకులు మహాపార్శ్వుఁడు దు
ర్దాంతుఁడగు మహోదరుఁడు ది । గంతప్రకటాట్టహాసులై పైఁబడినన్.

సీ. అరదాలతోఁ గూల్చె నిరుగాలఁ దన్ని దేవాంతక త్రిశిరుల ననిలసుతుఁడు
తత్తడితో నెత్తి తలక్రిందుగా వైచె యనినరాంతకుఁ ద్రొచ్చె నంగదుండు
కరటితోఁ సరి పెట్టెఁ గటికి కౌఁగిటనుగ్గ నదిమి మహోదరు నగ్నిసుతుఁడు
సారథితో వ్రేసి చంపె మహాపార్శ్వు దానవు వృషభాఖ్య వానరుండు
నప్పుడతికాయుఁ డౌరౌర యద్రిచరులు । జమిలి చంపులు చంపి రిచ్చటనటంచుఁ
దచ్చమూమధ్యమునకు రథంబు దూఱ । నూకి పాపిటవుచ్చి లోనుసలఁ జొచ్చి.

క. ఇరుఁగెలఁకులకపులుం దన । శరములనోవెలువడంగఁ జనియెన్ సమరో
ద్ధురుఁడట యేఁడీ రఘువరుఁ । డరుదేరుఁడు చూడుఁడేయుఁడనుచుం బెలుచన్.

క. ఇటులఁ జనఁ దత్పరాక్రమ । పటుత్వమీక్షించి రామభద్రుఁడు విల్లం
దుటయును లక్ష్మణుఁ డాయన । నటు నిలుమని ద్రొక్కి వాని కడ్డము దాఁకెన్.

ఉ. తాఁకినఁ జూచి వాఁడతనిఁ దారసిలంగ రథంబు దోలి నీ
యాఁకకు నిల్వదీయరదమన్నఁ బిఱిందికిఁ బోవఁగా నొగల్
దాఁకెడు దేవదంతిఁ బడఁ దాఁకె. దురంబునఁ దొల్లి నాపుడున్
వ్రేఁకపు నారసంబుల హరించె నతండు శతాంగవేగమున్.

వ. అప్పుడతికాయుండు.

చ. సునిశితనిష్ఠురంబయిన సోనధనుర్జనితంబుగా నొన
ర్చినదిమించె మించుటయు సీతమఱంది సమీరసాయకం
బున నెడలించి యట్టిశరముల్విగిడించినఁ ద్రుంచుచుం గనం
గనగనమన్విధాత్ర విశిఖంబునఁ ద్రెంచెఁ దదీయమస్త్రమున్.

క. తద్వార్తాకర్ణనమున । దుద్వేగము వెనుప వెచ్చనూర్చి నముచిభి
ద్విద్వేషియనికిఁ ద్రిదివా । పద్వర్ధను మేఘనాదుఁ బయనము చేసెన్.

వ. అంత.

శా. దిక్కుల్ పిక్కటఁబట్టఁగాఁ బ్రబలవాదిత్రధ్వనుల్ సైన్యముల్
పెక్కుల్ గొల్వఁగ దాశకంఠిబిరుదుం బేర్వాడుచుం బోయి తాఁ
దక్కం దక్కినమూఁకనెల్లఁ గపియుద్ధక్షోణిఁ గోల్పోయి యా
చక్కిన్నిల్వక మిన్నుచొచ్చికొని గర్జాఘూర్ణితాజాండుఁడై.

సీ. అమ్ములు బ్రహ్మమంత్రాభిమంత్రితములు మినుగ్రక్కి ననిపించి మునుఁగఁగురియ
గజ గంధమాదన గవయ గవాక్ష కేసరి నీల శతబలి శరభ రంభు
లాదిగా యూథపు లర్వదియేడుకోటులు దేవతాసంభవులు బలంబు
తోఁ జచ్చిరి నజాంగదులు గతాసువులైరి రామలక్ష్మణులు మూర్ఛల మునింగి
రంతరవిగ్రుంకె మరలె మాయావి బ్రహ్మ । జపముచే హనుమద్విభీషణులు దేఱి
విపదపాయంబు దలఁగింప వెరవెఱుంగ । కజసుతుని జాంబవంతుని నడుగఁ జనిరి.

గీ. అతఁడు గొఱప్రాణముననుండి హరువు దెరువు । లావటిలఁ దెల్పఁ జని వాయుదేవసుతుఁడు
క్షీరవారాకరోత్తరతీరభూమి । నుండు దివ్యౌషధంబుల గొండఁ దెచ్చె.

సీ. తెచ్చినప్పుడదాన దీపించునౌషధీలతల గాడ్పులు సోఁక హతజనంబు
లగ్నశల్యములూడి భగ్నసంధులుగూడి మిసమిస పసలెచ్చి యసువులువచ్చి

దొరలెల్ల దాశరథులతోడ నేలేవ గట్టితం డచటనె పెట్టివచ్చె
సూర్యోదయంబయ్యె సురలాదిగా నెల్లవారుఁ బేర్కొనిరి సామీరిమహిమ
తిరుగ రేరాకఁ గోరుచుండిరి ప్లవంగ । వీరులంతట రవి గ్రుంక వెలిఁగెఁ దార
లిరులు నిండె సురారిపీడెరియఁ బెట్టె । రయ్యనర్గళ భుజశౌర్యులార్చిచొచ్చి.

గీ. ఇట్టి వానరపరివార మేసరేఁగి । వైచు చిచ్చుల లంక యేలంకఁ గనిన
గోడమన్నింటికోయ్యయుఁ గోటరాయి । మొదలుగాఁ గాలనది పంక్తిముఖుఁడు చూచి.

మ. అని చెన్ కుంభనికుంభులంగపులతో నాలంబు చేయం బ్రజం
ఘుని యూపాక్షుని శోణితాక్షు మకరాక్షుం గంపనుం గూర్చి వా
రును దుర్వంబులు మ్రోయ సైన్యములుఁ దారుం దాఁకి యంతఃప్రవి
ష్టనటద్వానరసేన వెల్వఱిచి వెంటం బెట్టి పెట్టార్చినన్.

వ. సుగ్రీవాంగదాంజనేయ మైందద్వివిధులు వివిధవీరాలాప విజ్ఞాపిత నిజాభిధానులై యుద్ధంబు సొచ్చిరందుఁ గుంభుండు జంభారిసుత సోదరుండాఁకి వీఁకం బెనంగి పెనంగి యతని పిడికిలి పిడుగువడినం గణతపగిలి చచ్చె నికుంభుండంభోరాశిలం ఘన విశృంఖలజంఘాలుం గదిసి తదసిప్రాయనఖరముఖ విదారితవక్షఃకుక్షియై నేలం గూలె నకంపనప్రజంఘులంగదుం గని మార్కొని యతనియంఘ్రిప్రహారంబుల కుపహారంబులైరి యూపాక్ష శోణితాక్షులు మైందద్వివిధులకు లివయడం గుపాటిగాఁ బోరి వారికిం బేరలుక దెచ్చి తచ్చపేటంబులకుఁ బ్రాణంబులిచ్చిరంత నత్యంత కోపాటోపంబున వచ్చి మకరాక్షుండక్షీణబాణ పరంపరాపరాభూత వానరవీరుండయి మాఱులేక యెక్కుడఁ జూపినం దానయైయున్నం గనుంగొని ఖరవిరోధి వాని పురోవీధి న్నిలువక తనవెనుకకు వచ్చు యూథనాథుల కభయంబిచ్చి విలుపుచ్చుకొని టంకారంబున నద్దనుజవీరుం జేరంజీరి సమీరసఖసాయకంబునం దేరుతోడన నీఱు గావించె నంత సూర్యోదయంబయ్యె నయ్యవసరంబున.

సీ. వెండియు మేఘనాదుండు తండ్రికి నేఁడ పగదీర్తునని పెక్కుబాసలిచ్చి
సన్నద్ధుఁడై వచ్చి సకలయూథపులకు నృపులకుఁ బొడకట్టి నిమిషమునను
మినుదూఱి తేరితోడ నదృశ్యుఁడై యేయఁ జొచ్చి రాముని కల్కఁ దెచ్చి యతని
దివ్యాస్త్రములమాయ తెగి యాకసము సెంకి యరదమందుఁ జూడ నవనిఁ బడిన
వెఱచి పఱవఁగపులు వెన్నాడఁ గుహనామ । హీంజనోర్తువారి యెదుటఁ జంపి
శోకమగ్నమానసులఁ జేసి వ్రేల్మికి । నతఁడు చనె నికుంభిలాటవికిని.

వ. పావనిముఖులగు వలీముఖు లద్దాశముఖి యెటుపోవుటయు నెఱుంగక జానకిం జంపె నేయనుచు నడలుచుం జని విన్నవించినఁ బలవించు కాకుత్స్థులం గనుంగొని

విభీషణుం డిది మేఘనాథుని మాయ వాఁడు మాయారణహోమంబునకుఁ జనినవాఁ
డిది నికుంభిలంబది విఘ్నంబుచేసి యిప్పు డప్పగతుం బరిమార్చుట నీతియనినం దేవి
జానకీవిభుండును నవ్విభీషణ హనుమజ్జాంబవదాదులం గూర్చి వానిమీఁదికి సౌమిత్రిం
బనిచె నంత.

మ. అతఁడుం బోయి నికుంభిలాటవి నిశాటానీకినీరక్షుఁడై
హుతభుక్సన్నిధి ముక్కుపట్టుకొని కూర్చున్నట్టి యయ్యింద్రజి
ద్దితిజుం బోరికిఁ జీరి చంపి మరలెన్ దేవేంద్రుఁ డుప్పొంగ న
క్కృతలెల్లన్విని పంక్తికంఠుఁ డడలల్క్రుంబెంచెను ద్వేలుఁడై.

చ. వెనుకన్నృపాలురం గపులవేలముఁ జొచ్చి వధింతు మున్న య
జ్జనకజఁ ద్రుంతుఁ గాకడియె చంపె ననేకుల నంచ శోకకా
ననమున నై కఠోరగమనంబునఁ బోవ సుపార్శ్వుఁడాదిగా
ననుఁగులు మాన్పఁగా మరలి యాజికి వెల్వడెఁ బెక్కురీతులన్.

గీ. వెడలి యసురాధినాథుండు కొడుకుతోన । తెగెనుకో దీమసంబునఁ దేరుడిగ్గి
యెల్లపరివారమునకుఁ జేయెత్తి మ్రొక్కి । నడుపుఁడీవేళ యిదె నుండి నాకు మీరు.

మ. అనినన్మంత్రులు నాప్తులున్ దొరలు దేవారాఁకులన్ రాలఁ దే
రనె యెంతేన లవడ్డయానిమిత కాంద్రన్ భానుపుత్రాదులన్
వినుమీ చంపక పట్టితెచ్చి దినమున్నీయింటి కామాటపుం
బనికిం జొచ్చెద మన్న దాఁకనిదె చెంపల్ వ్రేతు మత్యుద్ధతిన్.

వ. మీరు తేరెక్కి యిటు విచ్చేసి కనుంగొనుం డనపుడు నుత్సాహంబుతో నతండట్లు
యాచరించె నద్దానవవీరులును భీకరాకారులై తేరులు వారణంబులు వారువంబులు
ఘోరమృగంబులుం దమకు వాహనంబులుగాఁగొని నానావిధ తూర్యంబులు
మ్రోయఁ దలకడచి నడచినం గపిసేనలుం గలియంబడియె నప్పుడు.

చ. శిలలను గుప్పచప్పుడును జేతుల హేతులు త్రిప్పచప్పుడున్
వెలువడు దెబ్బచప్పుడును దేరుల గూరెల రొప్పచప్పుడుం
బలములఁ ద్రిప్పచప్పుడును బర్వఁగ నజ్జగడంబు ముజ్జగం
బులు వినియెన్ నిశాచరచమూజితులై రిప్లవంగ సైనికుల్.

క. విఱిగిన కపులం గనుఁగొని । వెఱవకుఁడని విల్లుపూని విభుఁ డిది యనికిన్
దఱియని గంధర్వాస్త్రం । బఱిముఱి నరిఁబోసి యేసె నసురులమీఁదన్.

వ. ఏసిన నద్దివ్యాస్త్ర మహిమంబున.

చిత్రభారతము.

ప్రథమాశ్వాసము.

శా. శ్రీలక్ష్మీకుచపారిజాత కలికాశ్లిష్టోరువక్షుండు దే
వాళీమౌళిమణిప్రభారుచిర పాదాంభోజుఁ డుద్యద్దయా
లీలన్ ధర్మపురీశ్వరుండు గుణశాలిన్ మాదనాంభోనిధి
ప్రాలేయద్యుతిఁ బెద్దనప్రభు సమగ్ర శ్రీయుతుం జేయుతన్. ౧.

చ. మనసిజుఁ గన్నతల్లి నెఱమాటలతొయ్యలి యత్తగారు చం
ద్రుని సయిదోడు శంకరునితోయజలోచనతోడి జోడు క
న్గొనల సిరుల్దొలంకు హరికోమలి యెప్పుడు నిల్చుఁ గాత శ్రీ
యినుములపల్లి మాదసచివేశ్వరు పెద్దనమందిరంబునన్. ౨.

మ. దినముల్ బర్వతజాతమీఁది యనురక్తిం బాయఁగాఁ జాలకే
తనదేహంబున నొక్కపాలొసఁగి తత్తచ్ఛీలచేతన్ దన
ర్చిన లోకంబులకెల్లఁ దల్లియును దండ్రిం దానయౌ దేవుఁ డిం
పున శ్రీ యిన్ములపల్లి పెద్దవిభునిం బ్రోచున్ దయాయుక్తుఁడై. ౩.

చ. పొలుపుగ నల్లవేల్పు నునుఁబొక్కిటి తామరపువ్వుముద్దుఁ గో
డలిచెలువంబుఁ జూచి పొగడన్ ముఖపంకజమొక్కటేల్మి నా
కలవదునంచు మోములు రయంబున నాలుగుదాల్చి మెచ్చు నా
నలినజుఁ డిచ్చుఁ గాతఁ గృతినాథునకర్థిఁ జిరాయురున్నతుల్. ౪.

సీ. అనువత్సరంబు బ్రాహ్మణులకు గోసహస్రములిచ్చు నృగనరేశ్వరునిరీతిఁ
గంధులనైనయు పాకాలచెర్వాదిగాఁదగు చెఱువులునిల్పు సగరుకరణి
దీవ్యత్ప్రతాపుఁడై దిగ్విజయంబు గావించు మాంధాతృ భూవిభునిలీల
దేవభూదేవతార్థి శ్రేణికగ్రహారములిచ్చు భార్గవరాముపగిది
నిందుశేఖర పాదారవిందయుగళ। భావనాపరుఁ డంగనాపంచబాణుఁ
డతుల ధైర్యాభిభూతహిమాచలుండు। మానభూనాథ చిత్తాబ్జభానుఁ డతఁడు. ౫.

సీ. సర్వసర్వంసహా సంరక్షణక్రియా చాతుర్యసప్తమ చక్రవర్తి
హరిదంతకరిదంత హరిరాజసురభూజ తారకాసర్మలోహారకీర్తి
దుర్వారపరిపంథి గర్వగాఢాంధకారచ్ఛటాహరణ మార్తాండమూర్తి
హేమభూధేను గంధేభ ఘోటకదాన ధారాకృతాంభోనిధానపూర్తి

యాతఁడింపొందులాట కర్నాటచోట । ఘూటకరహాట పాండ్యపానాటచోళ
గౌళ మళయాళరాజ సఖ్యాయమాన । మానధనుఁడైన చిత్రాబ్జభానువిభుఁడు. ౬.

శా. ఆరాజేంద్ర శిఖావతంస నిజబాహాయుక్త విశ్వంభరా
ధౌరేయుండు విరోధి మంత్రిముఖ ముద్రాదత్తుఁ డుద్యద్దయా
పారీణుండు పటీరతారకసుధాపాణింధమ శ్రీయశో
హారుం డిన్నమలప్పిమాదవిభు పెద్దామాత్యుఁ డుల్లాసియై. ౭.

సీ. లలితశాస్త్రాగమాలంకార నాటకాభ్యాసన దక్ష విద్వజ్జనంబు
లత్యంత మధురవాక్యప్రౌఢ కావ్యనిర్మాణబంధుర కవిగ్రామణులును
శ్రవణసమ్మోద సంజననకారణ హృద్యగానవిద్యాభిజ్ఞ గాయకులును
దత్తిలభరతమతంగాది మునికృతనాట్యకళా ప్రౌఢనర్తకులును
బాంధవులు సోదరులు హితుల్ భామినులును । వందిమాగధవరులుఁ గొల్వఁగ వినూత్న
చంద్రకాంతశిలానద్ధ సౌధరత్న । పీఠికాసీనుఁడై మనః ప్రేమమీఱ. ౮.

సీ. కౌండిన్యగోత్ర దుగ్ధసముద్రచంద్రు నాపస్తంబసూత్ర శోభనగరిష్ఠు
సర్వవిద్యాభిజ్ఞుఁ జరికొండ తిమ్మనామాత్యాగ్రణికి మాదమకునుగూర్మి
నందను నతిశాంతు నారాయణధ్యాన తత్వజ్ఞు శ్రీరంగధామసదృశ
భట్టుపరాశరప్రభు రంగగురుపాద నీరేజబంభరు నిర్మలాత్ము
ధర్మనాహ్వయు సత్కవితాధురీణు । దాంతు శతలేఖనీ సురత్రాణబిరుద
కలితు ననుపేర్కొఁ బిలిపించి కరుణమీఱఁ । దేనియలుగుల్క నిట్లనియానతిచ్చె. ౯.

మ. శతలేఖిన్యవధానపద్యరచనా సంధాసురత్రాణచి
హ్నితనామా చరికొండ ధర్మసుకవీ! నీవాగ్విలాసంబులా
శితికంఠోజ్జ్వలజూటకోటరకుటీ శీతాంశురేఖాసుధా
న్వితగంగా కనకాబ్జ నిర్భరరసావిర్భూత మాధుర్యముల్ ౧౦.

గీ. కావున విచిత్రగతి నలంకారసరణి । మీఱ రసములు చిప్పిల మెప్పులొసఁగఁ
జనుఁగు గావింపు నాపేర ననఘ సుకవి । ధీరులరుదందఁ గాఁ జిత్రభారతంబు. ౧౧.

వ. అని యానతిచ్చి కర్పూరతాంబూలంబుతోడఁగూడ జాంబూనదాంబరాభరణ సఁ
మద మృగమద గంధసారంబులు దోరహత్తులు గానొసంగి యనిపిన నేనును భుజబల
భీమప్రతిగండభైరవ బిరుదవంతు గండగోపాళ గండరగండ మండలీక మృగవేఁట
కాఱ సమయవాహుత్తరాయ సంగ్రామధనంజయ కోదండ విద్యాపాండిత్య
రఘురామ యపరిమిత భూదాన పరశురామ నిరంతరభోగసుత్రామ యష్ట
దిగ్గాజ మనోభయంకర దుష్టలాంకుశలారూసరిగబాంతుశ వాప్పత్తెరుదండి

యర నాయక్కురతలగుండుగండ పొన్నుకొట్టి కోదిరికట్టి మండలీకరగండ రొబ్బి రండగండ సర్వబిరుదులకోమల వేశ్యాభుజంగ యనవరత కనక కర్పూర దాన ధారాప్రవాహ రవ్యానేకబిరుద ప్రశస్తమధ్యమ మండలాధీశ్వర భోగయశః పారావార రాకాసుధాకర శ్రీశీతాద్రి ఘనమహేంద్ర దక్షిణబాహాపరి విల ద్విశ్వవిశ్వంభరాభార ధౌరేయుండును సుజనవిధేయుండును భాషానిర్జిత భోగీంద్రుండును భోగవినిర్జిత దేవేంద్రుండును ధరణీమండల వదాన్యాగ్రణి యును బంధుచింతామణియునగు నమ్మంత్రిమణివాక్యంబు లంగీకరించి మద్విరచిత కావ్యకన్యకాకంఠ మంగళసూత్రాయమానంబగు తదీయవంశక్రమం బభివర్ణించెద.

సీ. కీర్తింపఁ గాఁద్రిలోకీపాలన క్రియాదక్షుఁడై యెవ్వాని తనయుఁడమరె
సకలభుజంగమచయసంహతి క్రియాదక్షుఁడై యెవ్వాని తనయుఁడమరె
భువనత్రయీపదాంభోజమాన క్రియాదక్షుఁడై యెవ్వాని తనయుఁడమరె
సర్వసర్వంసహా సంవాహనక్రియాదక్షుఁడై యెవ్వాని తనయుఁడమరె
నతఁడు మునికోటిలో మొదలైనమేటి । జంగమస్థావరములకు జన్మభూమి
పుణ్యచరితుండు విపులతపోధనుండు । ప్రబలుఁడైయుంచి కశ్యప బ్రహ్మవెలసె. ౧౨.

క. ఆమునికుల దుగ్ధాంబుధి । సోముఁడు భువనప్రపూర్ణ శుద్ధ యశశ్శ్రీ
ధాముఁడు పద్మాక్షీజన । కాముఁడు చెన్నప్రధానఘనుఁ డుదయించెన్. ౧౩.

చ. ధరపయిఁ జెన్నమంత్రి వనితామణికాంచనమాంబకున్ సదా
సురుచిరకీర్తినారయ విశుభ్రయశోనిధి లక్కరాజు శ్రీ
హరిచరణారవింద యుగళార్చనశీలుఁడు వల్లభన్న సు
స్థిరమతి సింగమంత్రియు నృసింహువరంబునఁ బుట్టిరున్నతిన్. ౧౪.

క. అందగ్రజుండు నరహరి । కుందేందు సమానకీర్తి గుణవతి లక్కాం
బందగ వివాహమై స । ద్వందిత సుజనులను మువ్వురు తనయులఁ గనియెన్. ౧౫.

వ. వారెవ్వరనిన.

ఉ. ధీరుఁడు సింగమంత్రియును ధీజనవర్యుఁడు ధర్మరాజు ల
క్ష్మీరమణీశ పాదసరసీరుహభక్తుఁడు తిమ్మనార్యుఁడున్
ధారుణి నుల్లసిల్లిరి వదాన్యగుణంబుల నందు సర్వథా
శ్రీరమణస్తుతుండనఁగఁ దిమ్మనమంత్రి చెలంగు నున్నతిన్. ౧౬.

క. చెన్నుగ నాతిమ్మన య । మ్మన్నవలనఁ గనియె రూపమదనుల గుణసం
పన్నుల సత్యధారుల । నన్నయమంత్రీంద్రు పెంగళార్యుని శ్రేమన్. ౧౭.

వ. అందు.

క. అన్నయ్యా! యర్థికోటికి । నన్నయ్య సమస్తవాంఛితార్థప్రదుఁడై
మున్నీడులేనిసంపద । మున్నీటిలెఱుంగునను సమున్నతిఁదనరెన్. ౧౮

ఉ. అమ్మహనీయమూర్తికిఁ బ్రియంబగు తమ్ముఁడు వెంగళన్న రూ
పమ్మున దానసంపదను బాహుబలంబున రూఢిమించఁగా
నెమ్మదిలజ్జనొందుదురు నీరజసంభవుఁడైనమేటి పెం
దమ్ముఁడు సాగరాత్మభవతమ్ముఁడు ధర్మతనూజుతమ్ముఁడున్. ౧౯

గీ. తజ్జనకపూర్వజుండగు ధర్మరాజు । ధర్మపథమున విహరించు ధర్మరాజు
శ్రీరమాధీశపాద రాజీవభక్తుఁ । డై తనర్చెను శుకయోగియట్లుధరణి. ౨౦

వ. అందగ్రజుండు.

చ. నరహరిమంత్రిసింగఁడు దినంబును విప్రులకోర్కు లీయఁ ద
ద్గురుతరకీర్తిమించి సురకోటుల నద్భుతమందఁజేయఁగాఁ
బారిఁబారిఁగల్పకంబు లుడిపోయెను వెల్వెలఁబోయె మబ్బు చం
దురుఁడునుగందె సాగరముతోడనె భంగమునొందె సిగ్గునన్. ౨౧

క. ఆమంత్రి కులవరేణ్యుని । భామామణి సింగమాంబ పతిహితసుగుణ
స్తోమావలంబగనిరెన్ । హేమాచల ధైర్యయుతుల నిరువురసుతులన్. ౨౨

సీ. పరమదయాసక్తి హరిపాదభక్తులు మానితాచారంబుగా నొనర్చి
గురునమస్కార భూసురపురస్కారంబు లనుదినవ్రతముగా నాదరించి
శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును నిత్యకృత్యంబుగా నిర్వహించి
సత్యభాషణమును సజ్జనపోషణంబును నిజవృత్తిగాఁ బొందుపఱచి
శౌనక వ్యాస శుక పరాశర వశిష్ఠ । నర విభీషణ గాంగేయ నారదాది
పరమభాగవతోత్తమ స్ఫురణమించు । వారు నారయ మాదయ్యగారలవని. ౨౩

శా. వందారువ్రజ దోషమేఘపవనున్ వారాశిగంభీరు నా
నందాత్మున్ హరిపాదభక్తు నిఖిలామ్నాయజ్ఞు విశ్వంభరా
మందారక్షితిజాతము న్నిగమ సన్మార్గ ప్రతిష్ఠాపరున్
కందాళాప్పగురున్ వివేకసిధి లోకఖ్యాతు వర్ణించుచున్. ౨౪

క. ఆదేశికపదకమలము । లాదరమున హృదయవీధి ననవరతంబున్
మోదమున నిలిపి శ్రీలల । నాధవుభజియింత్రు నారనయు మాధవుఁడున్. ౨౫

వ. అందు.

సీ. ఏమంత్రి కులదైవ మిందిరావల్లభుం డళహసింగరి దయాయత్తమూర్తి
యేమంత్రిమందిరం బెల్లభూసురసుహృజ్జన సమూహములకు మనికిదేశ

మేమంత్రిమానస తామరసంబు సత్యదయాగుణముల కాస్థానసీమ
యేమంత్రిపతి పన్నగేంద్ర పంకజగర్భ చిత్రగుప్తాదుల సిగ్గుపఱుచు
నతఁడు సతతాన్నదానపరాయణుండు । బ్రహ్మవిద్యాభినవ బాదరాయణుండు
రత్నపూజాప్రహృష్టనారాయణుండు । శ్రీయుతుఁడు సింగమంత్రినారాయణుండు.

క. క్షమ యెల్లఁదా నిగ్గకొని । కమలాక్షపదాబ్జభక్తి గలిగి సదా భో
గములం బాలుపొంది యనం । తమహిమచే సింగమంత్రి నారయ వెలయున్. ౨౯.

సీ. కోరియాతండు శ్రీవత్సగోత్రజాతుఁ । డైన యప్పలనారయ యతివ సింగ
సానిగాంచిన చెన్నాఖ్య చంద్రవదనఁ । బరిణయంబయ్యె సంతోషభరితుఁడగుచు.

సీ. వనజాక్షపదభక్తి ననసూయయాటచే నఖిలప్రపంచసమాత్తయయ్యె
ననిశంబు ధర్మవర్తన నరుంధతియాటఁ బరమపాతివ్రత్య మహితయయ్యె
శ్రీసర్వమంగళాకృతిఁ దనర్చుటఁ జేసి సత్కుమారోదయస్థానయయ్యె
నసమక్షమారూప మంగీకరించుట నధికగోత్రాశ్రయాఖ్యాతయయ్యె
నరయ నారాయణప్రియయగుటకతన । లక్షణాన్వితలావణ్య లక్ష్మియయ్యె
ననుచు నందఱుఁ గొనియాడ నతిశయించుఁ । జిరయశోగుణనికురుంబ చెన్నమాంబ.

క. అజంపతులకుఁ గలిగిరి । తేజోవిభవమున విమలదీధితిభాస్వ
ద్రాజులు వైభవనిర్జర । రాజులు నరసింగవిభుఁడు రంగప్రభుఁడున్. ౩౦.

సీ. అమితప్రభావసౌఖ్యాకారములయందుఁ బ్రతిపోల్ప నశ్వినీసుతులనంగఁ
బరమకృపావిష్ణుపాదార్చనలయందు గణుతింప రామలక్ష్మణులనంగఁ
జండకోదండదీక్షాసాహసములందు సవతింపలవకుశసములనంగ
నురుతరబాహుబలోపాయములయందు వివరింప రామకేశవులనంగఁ
దగిలివర్తించుపువ్వులుఁ దావియనఁగఁ । దనువుఁ బ్రాణంబు ననఁ బొగడ్తలకు నెక్కి
పాయరానట్టి చెలిమి సౌభ్రాత్రమహిమఁ । జెంగలింతురు నరసింగరంగఘనులు.

ఉ. వారలలోన నగ్రజుఁ డవారితశౌర్యధురంధరుండు ది
గ్వారణదంతసంకలిత భద్రయశోవిభవుండు దీనమం
దారుఁడు సంగరస్థలవిదారితశాత్రవుఁ డంగనామనో
హారుఁడు నారసింహసచివాగ్రణి మించు వసుంధరాస్థలిన్. ౩౧.

ఉ. సాగర యక్షరాజ జలజాతహితాత్మజ వారివాహ తా
రాగణనాథులం దెలియరాకకవుల్ నెఱదాతలందు రా
యేగురి దానసంపద లవేగుతి సంతతభోగవైభవ
శ్రీగుణశాలి నారయనృసింహుని త్యాగముఁ బేరుకొన్నచోన్. ౩౩.

సీ. పట్టించెవేడ్క సద్వైష్ణవ బ్రాహ్మణ యాచకతతికి నానార్థములను
మట్టించెఁగలన సాబ్రాణితేజీలచే మత్తారిరాజన్య మస్తకములఁ
బెట్టించె నెన్నఁదగిన పృథ్వీస్థలంబుల ధర్మసత్రంబు లుద్యానములును
గట్టించె నమృతాంశు కంజాప్తతారక స్థాయిమీఱఁ జెఱువులు దేవళములు
నాతఁడిమ్మలపల్లి వంశాంబురాశి । తోషకరనిత్య పరిపూర్ణ తుహినకరుఁడు
దనరుసర్వాంసహాధీశ దండనాథ । మకుటమణియైన నరసింగమంత్రివిభుఁడు. ౩౪.

ఉ. ఆనరసింగమంత్రికిఁ బ్రియంబగు తమ్ముఁడు రంగనాథుఁ డం
భోనిధికన్యకారమణ పూజనశీలుఁడు పద్మలోచనా
మానసరాజహంసము సమస్తదిశా పరిపూర్ణకీర్తిల
క్ష్మీనిధి దండనాథ కులశేఖరుఁడై విలసిల్లునుర్వరన్. ౩౫.

గీ. రజతభూమిధరంబుతోఁ బ్రతిఘటింప । దేవళముగట్టి నృహరిఁ బ్రతిష్ఠఁజేసెఁ
గురువిపురమున వైభవస్ఫురణమెఱయ । మంత్రినారయ రంగనామాత్యఘనుఁడు.

సీ. నాగేంద్రకేయూర నరసింహఘనునకు విఖ్యాతమేమంత్రి విక్రమంబు
ధవళనీరేరుహ తారేశతారేశ సంకాశమేమంత్రి చారుయశము
సాగరస్వర్ధేను సంతానభూరుహ విశ్రుతంబేమంత్రి వితరణంబు
పరనృపస్త్రీకుచాపరిహారపరిహార కారణంబేమంత్రి ఖడ్గలతిక
యతఁడు సౌందర్యవిజిత దేవాధిరాజ । తనయ ధననాథజాత కందర్ప నిషధ
రాజు సకలాగమజ్ఞాన భోజరాజు । బ్రహ్మవంశాంబునిధిరాజు రంగరాజు. ౩౬.

క. ఏతజ్జనకానుజుఁడగు । నాతత నయశాలి మాధవార్యుఁడు పుణ్యో
పేతగుణంబుల వెలయు ధ । రాతల కల్పకమని కవిరాజులు పొగడన్. ౩౭.

సీ. జనవినుతాచారమున నిమ్మహామంత్రిఁజెప్పి వశిష్ఠునిఁ జెప్పవచ్చు
ననుపమకారుణ్యమున నిమ్మహామంత్రిఁజెప్పి శ్రీరాములఁ జెప్పవచ్చుఁ
బుణ్యపాపవివేకమున నిమ్మహామంత్రిఁజెప్పి వైవస్వతుఁ జెప్పవచ్చు
వనజాక్షుపాదభావన నిమ్మహామంత్రిఁజెప్పి శ్రీశుకయోగిఁ జెప్పవచ్చు
వనఁగభూమియందు నతిశయకీర్తుల । వెలయు నుభయకుల పవిత్రుఁడగుచు
సిద్ధచరితుఁడైన నిమ్మలపలి సింగ । మంత్రి నందనుండు మాధవుండు. ౩౯.

గీ. ఆతఁడు కౌశికగోత్ర విఖ్యాతుఁడనఁగఁ । దనరు గొబ్బూరి లక్కయధర్మపత్ని
చెన్నసానమ్మగన్న రాజీవపత్ర । నేత్రఁ గృష్ణాఖ్యఁ బెండ్లాడె నిండుప్రేమ. ౪౦.

సీ. శుభలీల మంగళసూత్రంబుమోసిన యతివలకీలేమ యగ్రగణ్య
యొడిఁబూని కలిమినొప్పఁదు సంతసిలునట్టి యువిదలకీభామ యొజబంతి

యనవరతము మాధవారాధనము సేయు ముదితలకీరామ మొదలిపేరు
కొడుకుల చల్లనికడుపునఁ గాంచిన పొలఁతులకెబోటి తిలకలక్ష్మి
దీనజనతతిఁ బ్రోచి వర్ధిలినయట్టి । చెలువలకునెల్ల నీయింతి శేఖరంబు
అనుచు జనములుకొనియాడ నాదిలక్ష్మి। కరణివిలసిల్లి కృష్ణాంబ ధరణివెలసె. ౪౧.

క. ఆ లేమ గనియె కీర్తి । శ్రీలలనావనుల రూపరేఖావిజిత
ప్రాలేయాంశుల విద్యా । నాళీకోద్భవుల సుతుల నలువుర వారల్. ౪౨.

సీ. సిద్ధబుద్ధిప్రభాజితకావ్యజీవ కుంభీనసకులరాజు పెద్దిరాజు
నానావిధోపాయ నయకళావిజ్ఞాన జితవైరి నృపమంత్రి సింగమంత్రి
యమృతధారాళ నానార్థసంపద్వచస్స్థితిరమానరునయ్య తిరుమలయ్య
యఖిల భూదేవతాహ్లాద కారణసముద్యమ పుణ్యసంచారుఁ డన్నగారు
ననఁగ శ్రీహరి భుజముల యనువుదోఁప । మానవత్వంబుఁబొంది నంభోనిధాన
ములన మహిమలు గాంభీర్యములుఁదలిర్ప।మీఱుదురు సద్విలక్షణోదారులందు. ౪౩.

మ. అనతారాతి వసుంధరారమణ దుష్టామాత్యమంత్రక్రియా
వనదావానలుఁ డార్యహృద్వనజభాస్వన్మూర్తి మందాకినీ
వనజారాతిపటీరహారహర శశ్వత్కీర్తి ధైర్యోల్లస
త్కనకక్ష్మాధరు నన్నగారిఁ బొగడంగా శక్యమే యేరికిన్. ౪౪.

క. కడుచిన్నయయ్య గుణముల । పొడనై దీనార్థి విబుధభూరుహమై యె
ప్పుడు ధర్మస్థితిచే న । ల్గడలన్నుతికెక్కె నన్నగారు ధరిత్రిన్. ౪౫.

గీ. రామలక్ష్మణ భరతులారసిదినంబు । మనుపఁ జెలువొందు శత్రుఘ్నుమహిమమీఱ
నన్నలెల్లను దనుఁబ్రేమ నాదరింప । నన్నగారును శత్రుఘ్నుఁడైతనర్చు. ౪౬.

సీ. నలకూబరేందు కందర్పసౌందర్యంబుమీఱు నెవ్వాని యాకారరేఖ
పరిపంథి మేదినీపతుల దేవతలఁ గాఁజేయు నెవ్వాని కౌక్షేయకంబు
సకలభూసురవనీపకుల దౌర్గత్యంబుఁద్రుంచు నెవ్వానికటాక్షాంచలంబు
పుండరీకమరాళ పూర్ణచంద్రులభంగి విలసిల్లు నెవ్వాని విశదకీర్తి
యతఁడు హరివాసరార్చితక్షితినిలింప । బాలకృతసాంగ కాశీర్వచఃప్రవర్ధ
మానమానిత సంపత్సమర్థుఁడగుచు। గరిమఁ జెలువొందునలయన్నగారుధరణి. ౪౭.

వ. తదగ్రజుండు.

సీ. అనిశంబుఁదమ్ముల కాపుఁడై పూర్ణుఁడై కందనిద్విజరాజు గలిగెనేని
సతతంబు గోత్రరక్షకుఁడై యజారుఁడై వెలయు దేవేంద్రుఁడు గలిగెనేని

మధుపాశ్రయము గాక మాటున నుండక చెలఁగు మందారంబు గలిగెనేని
యొరుచేతఁ జిక్కక తిరుగుడుపడక యూర్ములేక తగు నబ్ధి గలిగెనేని
గళలపెంపున నతులభోగముల దాన । గరిమ గాంభీర్యసంపద సరిసమానుఁ
డీడుజోడని పోల్పంగ నెసఁగు మాద। మంత్రిశేఖరు తిమ్మనామాత్యవరుఁడు. ౪౮.

చ. మదనవిలాసుఁడై యడరు మాదయ తిమ్మనమంత్రిచంద్రుఁ డ
భ్యుదయము నొంద శాత్రవసమూహ ముఖాంబుజముల్ ముడింగె స
మ్మదమునఁ గీర్తిచంద్రిక సమస్తదిశావళి నిండె సత్కళా
స్పద మహిమంబునం జెలఁగె బాంధవకైరవకోటు లున్నతిన్. ౪౯.

మ. అలఘుప్రాభవుఁడైన మాదవిభు తిమ్మామాత్యముఖ్యుండు తా
నెలయూరన్ రజతాచలంబుగతి లక్ష్మీశాలయం బర్థి ని
శ్చలభక్తిన్ వెలసిల్లఁ జేసి మతిపాంచాలీశ్వరప్రాంగణ
స్థలిఁ గట్టించె సువర్ణకుంభ విలసత్సౌధంబు నోజంబునన్. ౫౦.

వ. తదగ్రజుండు.

సీ. అతులితైశ్వర్య దుర్గాధీశుఁ డయ్యు లక్ష్మీసమాకలితుఁడై చెలఁగినాఁడు
నిశ్చల సత్యహరిశ్చంద్రుఁ డయ్యు విశ్వామిత్రదమనుఁడై యలరినాఁడు
భూరిలోకావన పురుషోత్తముఁ డయ్యుఁ బుణ్యజనాప్తుఁడై పొలిచినాఁడు
శ్రీకరాంగప్రభా లోకబాంధవుఁ డయ్యుఁ గువలయాహ్లాదంబు గూర్చినాఁడు
తనరిపరిపంథిమంత్రి మంత్రప్రభావ । తిమిరసంహారకారణ తిగ్మకరుఁడు
సర్వసర్వంసహానాథ సచివముఖ్య । మౌళిమణియైన సింగనామాత్యవరుఁడు. ౫౧.

సీ. తనప్రతాపాగ్ని శాత్రవ సమిత్తతి నేర్చి భూరిభూమిధ్రంబుఁ బుటము వెట్టఁ
దనకాంతిచంద్రిక జననేత్రకువలయంబుల నేలి మరుముఖాంబుజము ముడువఁ
దనదానమేఘ మర్థినికాయ చాతకావళిఁ బ్రోచి చంద్రబింబంబుఁ బోనువఁ
దనకీర్తిలత దిశాదంతి దంతంబులకడఁ బ్రాఁకి కల్పవృక్షంబుఁ బొదువ
నలరుఁ జిత్రాబ్జభానుదయాత్తహేమ । చామరాందోళికార్జునచ్ఛత్రపీఠి
కా కరండకలోట భృంగారకాది । రాజచిహ్నాంచితుఁడు సింగరాజు భువిని. ౫౨.

క. గరిమం దక్కిన సచివులు । సరియగుదురె సింగమంత్రిచంద్రునకు మహీ
వరసుతునకు సామిద్రో । హరగండాంకునకు మాదయ కుమారునకున్. ౫౩.

వ. ఏతదగ్రజుండు.

క. బాహుబలభీముఁ డశ్వా । రోహణరేవంతుఁ డధికరూఢి యశస్కాం
డాహవనిర్జితరిపు వీ । రాహంకారుండు పెద్దనార్యుఁడు వెలయున్. ౫౪.

నాటకుఁడొకపక్షిని జేతఁబట్టి, లేచి నిలువఁబడునంతలో, దాని జతపిట్ట వెంటనే యెగిరి, వాని చేతిమీద వాలుచుండును. ఆ రెంటిని విడిచి మరియొకదాని నెత్తి దూరముగ నొక మేడమీఁదికి విసరఁగా, వెనుకనే దాని సహకారియు నెగిరి, యా మేడమీఁదవాలి, రెండు నొక్కమారు మరల రంగమునకే తెంచి మేయఁజొచ్చును. నాటకుఁడొకపక్షినిబట్టి, దాని కాళ్లు రెక్కలును సన్నని నూలుతో విరిచికట్టి, నడచుటకును నెగురుటకును వల్లగాకయుండునట్లు చేసి, రంగమధ్యమునందుంచఁగా, దాని జతపిట్ట పరుగెత్తివచ్చి, దుఃఖసూచకములగు నరపులరచుచు, దానిని మెల్లనఁ దన ముక్కుతో గదిలించును. దానిచుట్టును దిరుగును. ఇటునటుఁ జూచును. నాటకునివంకఁ జూచి యరచును. బోరయెత్తి యాకాశమువైపుఁ జూచి మొరవెట్టును. తక్కినపక్షులెల్లను దాని సమీపమునకు రాక, మేతలు మాని, దుఃఖకరముగ నరచుచుండును. పాపము! ఆ పరమదుఃఖమనుభవించుచున్న యాపక్షి తన నెచ్చెలి యెంతకును లేవకయుండుటఁ జూచి, యది చచ్చినదిగా భావించి, యరచియరచి, తుదకు నిరాశఁ జేసికొని, తన తలను క్రింది యిసుకలోఁ జొప్పించి, చచ్చినట్లు పడియుండెను. అదిచూచి పరమదయాళువైన రామరాజు జాలిపడి "అట్లు జతలు విడఁదీసి యేల దుఃఖపెట్టెదవు? విడువుము విడువుము" అనెను. అదివిని గారడీవాఁడు "మహాప్రభూ! తమకును జతలు విడఁదీయుట దుఃఖకరమనియే తోఁచినదా?" అని నిర్భయముగ నడిగెను. అందఱి శ్లేషనుగ్రహించినవారెల్ల నవ్విరి. అప్పుడు నాటకుఁడా పిట్ట కట్లువిప్పి విడువఁగా, నది పరుగెత్తి తలపాతుకొనియున్న పక్షిని గదలించెను. అప్పుడు రెండును లేచి పరమానందము నొందినట్లుగ రుతములు సేయుచు, నొండొంటిం జూచుకొనుచు, రెక్కలు జాడించుచు, మిక్కిలి సమీపముగాఁ జేరి, మేతకు మొదలుపెట్టెను. నిజముచేత దాంపత్యము విషయమై గువ్వలు మిక్కిలి ప్రసిద్ధిఁ జెందినవి. జతయందొకటి యేకారణముచేతనైనఁ జచ్చినచో, రెండవదియు వెంటనే చచ్చునని యనేకులు చెప్పుదురు. అట్లు చావకున్నను మరల రెండవదానితో జతకట్టదు. మేతనైనను దిన్నగ మేయదు. ఎప్పుడును దుఃఖించుచునే యుండుటచేఁ గాలక్రమమునఁ గృశించి యచిరకాలములోనే చచ్చును. సాధారణముగాఁ దోటలయం దిక్కపోతములు ద్వంద్వములై తిరుగుచు, మేయుచుండుటయు, నొకటి యెగిరిపోయినంతనే రెండవదియు దాని వెంటనే పోవుటయు, మనము చూచుచున్నాము. తనజాతిపక్షులన్నియు జతలు జతలుగ మేయుచుండ, నొక్క కపోతము మేతమాని, గొంతెత్తి యరచుచు, దిక్కులు సూచుచు, నొక్కొక్కగింజ యేరితినుచు, మరల తలయెత్తి యిటునటుఁ జూచుచు, నెంతయో వ్యసనపడుచుండుటయు, బహుతరముగ నది కృశించియుండు

టయు, గొన్ని సమయములందు మనము చూడవచ్చును. తప్పక అది తన జతదానిని బోఁగొట్టికొనినదని నిశ్చయింపవచ్చును. అట్లా గారడి ముగిసినతరువాత, మహారాజు గారు వానికిఁ దగిన బహుమతి యిచ్చిపుచ్చి, మంత్రులతోఁగూడ కోటలోని సభామందిరమునఁ బ్రవేశించిరి. వారికందరికిని మాలతి రచించిన పద్యమును, గారడివాఁడు దెప్పి పొడిచిన మాటయు, మనస్సులందు నాటి బాధింపఁజొచ్చినందున శీఘ్రముగ మాలతిని గృహప్రవేశమునకుఁ దీసికొని రావలయునని యోచించిరి. ఆయోచనను బలపరచుచు వీరనమంత్రి 'మాలతీదేవి రచించిన పద్యములును, పాటలును, శృంగారరసభూయిష్ఠము లయ్యును లేశమైన నీతికి వ్యతిరిక్తములై యుండలేదు. అదియే యందలి శ్లాఘనీయమైన విషయము. పాపము! ఆపద్యము వినఁగానే నాకుఁ గన్నులయందు నీరు గిరగిరఁ దిరిగెను. ఆమె మనసెట్లుండునో!' అని కొంత ప్రోత్సాహపరచెను. రాజు సోమయాజినిజూచి 'అయ్యా! మీరీకార్యము చేయవలెను. మీరు వెళ్లినయెడల, పద్మనాభ రాజు తనకొమార్తె నంపుటకు మరియొకయడ్డుచెప్పఁడు.' అనెను. ఈనియోగము నకుఁ గొంత సంశయించి, తుదకు రాజాజ్ఞ నుల్లంఘింపఁజాలక, మరునాడే మిత్ర పరివారముతో బయలుదేరి, యొరంగల్లుకుఁబోయి, పద్మనాభ రాజుగారిని దర్శించి, చెప్పవలసిన బంధుసరళిమాటలుచెప్పి, తాను వచ్చినకార్యముం దెలియఁజేసెను. అందుకు పద్మనాభ రాజు మిక్కిలి యానందించి, తనకూతును దగిన యరణములతోను, ఆభరణములతోను, ధనముతోను, మాధవి మొదలగు దాసీజనముతోను సిద్ధముచేసి, యాగురువుగారివెంట నంపెను. వీరందఱు కాంచీపురముం జేరినతోడనే గృహ ప్రవేశోత్సవము తగు విభవముగ నడిచెను. రాఘవుఁడు తన కనుమూతలుమాత్ర మేమరియుండలేదు. పేదపెన్నిధానమును జూచినట్లు మాలతి తన ప్రాణనాయకునిఁ జూచియుఁ గన్నులకు మూతలుండుటచే గుండెలదర నపార దుఃఖసాగరమున మున్గెను. ఇంటివారు నూరివారును 'ఈమె గ్రుడ్డిదికాదు, కన్నులు చక్రములవలె నున్నవి' అని వేయినోళ్ల ఘోషించుచున్నను, వీరందరుం దన వ్రతభంగము చేయు చున్నారనియెంచి, రాఘవుఁడు దనకు సానిదిచెప్పిన బ్రహ్మోపదేశమునే స్మరించుచు, ఇంటనున్నప్పుడు కనుమూతలుతీయక ధరించుచు, దినదినముం దన పరదేవతయగు రామామణిని దర్శించుచు, తానింటఁ గనపరచుచున్న పట్టుదలవిషయమై గొప్పలద్భి జెప్పుచు, దాని యానందమును వృద్ధిచేయుచుఁ జిరకాలము గడపెను.

పదియవ ప్రకరణము.

మాలతి పురుషవేషముతో వర్తకము చేయుట.

ఎంతకాలమైనను దన భర్తమనసు కుదురుబాటునకు రాకయున్నదని విచారించుచు నందుకుఁదగిన మరియొక యుపాయము చింతించి యొకనాడు మాలతి తన యత్తగారివద్దఁ గూర్చుండి యూరక ముఖమువంచి విలపింపఁజొచ్చెను.

అత్త—(కోడలి నాదరించి)అమ్మాయీ! నీస్థితికి నాకెంతయు విచారమగుచున్నది. నాకేకాదు. మీ మామగారును, మహారాజులుంగారును, వీరనమంత్రి మొదలగువారందరు, నీవిషయమై దుఃఖపడుచునేయున్నారు. వీరనమంత్రి యనేకవిధముల నాకుమారునికి బుద్ధిచెప్పుచునేయుండును. ఏమిప్రయోజనము? కోరి వేడి కొడుకును గనఁగా మూగవెఱ్ఱి ముంచుకొనివచ్చినదట. లేక లేక యొక్క కుమారుఁడు గలిగినందుకు, ఈవిచారమేల భగవంతుఁడు తెచ్చిపెట్టవలెను? ఎన్ని యుపాయములు చేసినను వ్యర్థములగుచున్నవి. నేనేమిచేయఁగలను? వీఁడు పుట్టుటకై యెన్నినోములు నోచితిని! ఎన్నిదానములుచేసితిని! ఎందరు దేవతల నారాధించితిమి! ఎంత గ్రహజపముచేయించి—

కోడలు— (ఆత్రముతో) అన్నట్లు మీరు గ్రహజపమనఁగా జ్ఞాపకము వచ్చినది. పూర్వమొకప్పుడు ఒరంగల్లులో నొక బ్రాహ్మణుఁడు మానాయనగారియొద్దకు వచ్చి నా జన్మరాశికి శని పండ్రెండవయింటఁ బ్రవేశింపనున్నాఁడనియు, నదిమొదలేడేండ్ల వరకు నతిదుఃఖ మనుభవింపవలెననియు, గ్రహజపముచేయించినయెడల శాంతించుననియుఁ జెప్పియున్నాఁడు. అదియంతయు నిప్పుడు నిదర్శనమగుచున్నది.

అత్త— అట్లయినయెడల రేపటినుండి జప మారంభముచేయింతము.

కోడలు— నేను మరల నచ్చటికేపోయి యాబ్రాహ్మణునిచేతనే జపము చేయించినయెడల బాగుండునని తలఁచెదను.

అత్త— ఏమి? ఇక్కడమాత్రము మన సోమయాజిలేఁడా?

కోడలు— లేరా? అనేకులున్నారు. నేను చెప్పినబ్రాహ్మణుఁడు మిక్కిలి యోగ్యుఁడు. దేవతాప్రసన్నమునొందినవాఁడు. ఒకనాఁడాయనజపమునందుండఁగా, కొందఱు పరుగెత్తివచ్చి 'స్వామీ! మీ చిన్నవాఁడేటఁబడి కొట్టుకొనిపోవుచున్నాఁడు' అని చెప్పినను లేవలేదు. కన్నువిప్పలేదు. మరికొంతసేపటికాచిన్నవాఁడే సురక్షితుఁడై యింటికివచ్చెను. ఇది నిజమైనసంగతి యని విన్నాను. మన సోమయాజి యాపాటి సమర్థుఁడా?

అత్త— కాఁడు. (కొంతదడవు చింతించి) ఈ యాలోచన నేడు మీమామ గారి కెరింగించెదను. వారి యుద్దేశమెట్లుండునో.

అట్లామె రామరాజింటికి వచ్చినతరువాత నాతనితోఁ దనకోడలియభిప్రాయముఁ జెప్పెను. అందుకారాజు సమ్మతించి, యామరునాడు దన కోడలిని బ్రయాణము చేసి, మార్గవ్యయములకై కొంతధనమిచ్చి, తగిన పరివారముతోఁ బుట్టినింటికంపించి తానును సోమయాజిచే గ్రహజపములు చేయించుచుండెను.

అట్లు మాలతీదేవి మాధవి మొదలగు చెలికత్తెలతోడను, దన సొంత పరిచారికలతోడను, రామరాజుగారిచ్చిన పరివారముతోడను బయలుదేరి యొరంగల్లుకుఁ బోవుచు మార్గవశమున నొకనాటి సాయంకాలమునకుఁ గృష్ణానదియొక్క దక్షిణ తీరమును జేరి, యక్కడనున్న యొకతోటలో గుడారములు వేయించి, నాటిరాత్రి యచ్చట నివసించెను. మార్గమందలి వాడుకప్రకారము నడుమను మాలతియొక్కయుఁ జుట్టును చెలికత్తెలయొక్కయు పటకుటీరములును, ఆచుట్టు నొక పటావరణమును, ఆచుట్టును భటులయొక్క చిన్నచిన్న గుడారములును వేయఁబడి, యెవరితావున వారు బసచేసికొనియుండిరి. ఆరాత్రి వంటలు భోజనములును జేసి, యందఱు నిద్రించినతరువాత, కావలివారలుమాత్రము వంతులవరుసను గాచికొని చుట్టుఁదిరుగుచుండ, లోపల మాలతి మాధవిని పరిచారికలను దన సమీపమునకుఁబిలిచి, యొకయుక్తిపన్ని యది నడిపెడురీతి వారికందరికి మూడు యామములవఱకును బోధించెను. వారు మంచి నమ్మఁదగిన పరిచారికలును, మాలతికై తమ ప్రాణములైన సమర్పించవలసిన వారునుగాన, దమకు నియమింపఁబడిన పనులయందతిజాగ్రతగలవారై యుండిరి. తెల్లవారుజామున మాధవి యా గుడారమునఁ బరచియున్న వరిగడ్డి నొక నిలివెడుబొమ్మగాఁజుట్టి, దానిచుట్టును పోలిక తగులకుండునట్లు గుడ్డలుచుట్టి, క్రింద నొక చాపపరచి, దానిమీద నీబొమ్మను దక్షిణపు తలయుంపిగానుంచి, యామీద నొక దట్టమైన దుప్పటిగప్పి, యక్కడఁ గూర్చుండి యేడువనారంభించెను. అంతకుమునుపే మాలతి యా సమీపముననున్న చెట్టుయొక్క తొఱ్ఱలో డాగికొనెను. ఈ బొమ్మచుట్టు నందఱునుంజేరి యొక్కపెట్టున గొల్లున నేడువసాగిరి. అదివిని చుట్టునున్న భటులు పరుగెత్తివచ్చి, యేమియని యడిగిరి. ఎవ్వరు నొకమాటనైనఁ జెప్పక యా బొమ్మ మీఁదఁబడి మొత్తుకొనుచు మొఱ్ఱపెట్టుచుండిరి. ఆయేడ్పులందు వచించెడి వాక్యములు విని, మాలతి పాముగరచుటచేఁ గాలధర్మమొందెనని యెంచి, పరివార జనులెల్ల దుఃఖింపఁజొచ్చిరి. తెల్లవారినవరకు నొక్కతీరున నేడ్చుచున్నవారి నందఱిని నివారించి, యుదయముకాఁగానే మాధవిమాత్రము బయటికివచ్చి, భటులలోని

యజమానునిబిలిచి “ఏమో దైవానుగ్రహముచాలక కాఁగలకార్య మైపోయినది. ఎక్కడనుండివచ్చెనో మాయపాము! పాముమంత్రములో నాకంటె నెక్కువ తెలిసినవారుండురని నేను నమ్మను. ఆయువు చెల్లినప్పుడు మనమంత్రములు నౌషధములు నేమిచేయఁగలవు? ఇంతకును విధి యిట్లున్నది. ఇఁక నీ విచారముతో నిట్లున్నఁ బ్రయోజనమేమి? ముందుసాధన మాలోచింపుము.” అనెను. వాఁడును మిక్కిలి దుఃఖపడి, నలుగురు భటులనుబంపి, యాతోఁటయందుండెడు సెండుకఱ్ఱలనుగొట్టించి, తెప్పించి చితిపేర్పించెను. మాధవి దాసివాండ్రచే మాయశవమును మోయించి, చితిమీఁదఁ బెట్టించి, మీఁది గుడ్డతీయకయే యామీఁద మఱికొన్ని కట్టెలువేయించి, యేడ్చుచుఁ దానగ్నిముట్టించెను. మఱియొక్కనూరు స్త్రీలందఱు చితిచుట్టునుంబడి మొఱ్ఱలుపెట్టిరి. అంతయుఁ దీఱినతరువాత మాధవి పరివారక భటుల నుద్దేశించి “యిఁక మీరు మీపురమునకుఁబోయి జరిగినగతిని రామరాజుగారితోఁ జెప్పుఁడు. మేమందరమును మాయూరికింబోయి పద్మనాభరాజుగారి కెఱిఁగించెదము” అని చెప్పెను. అప్పుడా స్త్రీపురుషులందఱును కృష్ణానదిలో స్నానములుచేసి, మాలతి పేరుచెప్పి తర్పణములు విడిచిరి. భటసమూహము బయలుదేరి పోయినతరువాత, మాలతి నవ్వుచుం జెట్టుదిగివచ్చి “మీరు నేను నేర్పిన నాటకమును జక్కఁగా వినికిడిచేసితిరి. ఇఁక మీరోరంగల్లునకుఁబోయి నా తల్లిదండ్రులతో మాలతి పాముగరచుటచే మరణమునొందెనని చెప్పుఁడు. ఈగుట్టు ఎవ్వరికైనఁ దెలియనిచ్చెదరుసుమీ. నాకీ మాధవిమాత్రముచాలును. ఈమెను నాకు విడిచిపెట్టి మీరందఱు పొండు.” అని మాధవితప్ప తక్కినవారి నంపించివేసెను. తరువాత నచ్చేడియ లిద్దఱు పురుషవేషములుధరించి, మాలతి మాల్యవంతుఁడనియు, మాధవి మాధవుఁడనియు, నామధేయములను మార్చుకొని, వర్తకమునకై తమవద్దనున్న ధనమును, అలంకారములను మూటగట్టి పట్టుకొని బయలుదేఱి, వేఱుమార్గముగ ముందు తంజావూరుఁజేరి, యచ్చట మాలతియొక్క హారములనువిప్పి, కొన్ని రత్నములను విక్రయించి, కావలసినవర్తకసామగ్రిని గొని, కొందఱి సేవకులను జేర్చికొని బయలుదేరి పాండ్యరాజులు నివసించు మధురాపురమునఁ గొన్నినాళ్లుండి, యచ్చట చాయబట్టలు మొదలగునవి తీసి, యచ్చటినుండి యూదారిని రామేశ్వరమునకునుబోయిరి. అచ్చట వారికొక యాటంకము సంభవించినది. పాంబంకాలువలో పడవయెక్కి పోవుచుండఁగా నాకస్మికముగా గాలివాన వచ్చుటచే పడవ రామేశ్వరముచేరుటకు మారుగా నాసముద్రమునందలి మఱియొకదీవికిఁ జేరినది. ఐనను బ్రాణములతో సురక్షితముగఁ జేరినందుకును, దమసొత్తునకు మఱి యేయపాయమును లేనందుకును, సంతసించి, నాడాదీవియందే నివ

సింహళమేనని యెంచి, యొక చెట్టుక్రింద బసచేసిరి. ఆదీవియంతయు తాటిప్రాకులతో దట్టముగ నిండియున్నది. వేరుచెట్లు లేవు. దీవియంతయు వెదుకఁగ నొకచోట చిన్నగోతిలో కొంచెము మంచినీళ్లు కనిపించినవి, గాని, లేనియెడల నాడు వారికందరకు నెట్టి యుపద్రవమగునో. ఆనీళ్లు తెచ్చి యొక చెట్టుక్రింద మాధవి వండుటకారంభించెను. అట్టిసమయమున సముద్రతరంగములమీఁద నొక తాటియాకుల గొడుగు తేలి యాడుచుండుటఁజూచి, యది యేమియోయని భ్రమించి, మాలతి యావంకకు నడిచిచూచుచుండ, నొకరోగి మూలుగుచున్నట్లు వినవచ్చెను. ఇదియేమి! అని యిటునటుఁజూడ నొకచోట రెండు తాటిచెట్లను నడుమ నొక పొదయందుఁ జిక్కుకొని యక్కడనుండి తప్పించుకొని వెలికి రాఁజాలక పడియున్న యొక నల్లని మనుష్యుఁ జూచి, కనికరించి సమీపమునకుఁబోయి, పరిశోధించెను. వాఁడు ప్రాణావసాన కాలమున హిక్కలుపుట్టినవానివలె వెక్కుచు, మాలతినిజూచి, మనసున సంతోషమునొంది, మ్రొక్కుటకయి చేతులెత్తఁబోయి, శక్తిలేమిచే మరల నెప్పటియట్లు చేతులు పడవైచెను. మాటలాడఁజూచెనుగాని అదియుఁగష్టతరమేయయ్యెను. అప్పుడు మాలతి వానిని దనసేవకులచే వెలికిఁదీయించి యప్పుడే అన్నము వార్చుచున్న మాధవిని పిలిచి కొంచెము చల్లార్చి మిల్లిగంటెడుగంజి వానినోటిలో వేసెను. వాఁడు మెల్లన నది మ్రింగెను. ఇట్లు కొంతగంజి కడుపునఁ బడినప్పటికి వాఁడు మాటలాడుటకు సమర్థుఁడై మెల్లన నిట్లనియె. "ఆహా! నాప్రాణములు నిలిపితిరి. మరికొంచె మాలస్యమైనయెడల నేనక్కడఁ జావవలసినదే." "నిన్ను రక్షించినవాఁడు పరమేశ్వరుఁడు" అని మాలతి బదులుచెప్పి వానికి శరీరము స్వస్థపడువఱకు మూఁడురోజు లచ్చటనే నివసించి వానికిఁ గావలసిన గుడ్డలు మొదలగునవి యిచ్చి యొకనాఁడు "నీవెవ్వఁడవు? నీకీగతి గలుగుటకుఁ గారణమేమి?" అని యడిగెను. "అయ్యా! నాచరిత్రమును వినుండు. భీమునిపట్టణముననున్న హిమాంసాహేబు అను నోడవర్తకునియొద్ద చిరకాలము సేవకుఁడనైయున్నాను. నాపేరు మల్లిగాఁడు. కొన్నిరోజులక్రిందట నా యజమానుని యోడ బొంబాయినుండి భీమునిపట్టణమునకుఁబోవుచు నీదారినివచ్చినది. అప్పుడు గాలి ప్రతికూలముగా నుండుటంజూచి నాయజమానుఁడు సింహళద్వీపమునకును దేశమునకును నడుమనున్న మార్గమున నోడ నడిపించెను. అప్పుడు నేను, "అయ్యా వద్దువద్దు. ఈమార్గమున సముద్రపులోతుచాలదు. ఇది చిన్నచిన్న పడవలు పోఁదగినదిగాని యిట్టి పెద్దయోడలు పోఁదగిన మార్గముకాదు." అని యనేక విధములఁ జెప్పినదంతయు వ్యర్థమయ్యెను. తప్పక యోడ దరిదాకి పగిలిపోయెను. అనేకులు నశించిరి. నేనీతనేర్చినవాఁడ నగుటచే సముద్రములోఁబడి మూఁడుదినము

ఈదితిని. ముందుకు పదిగజము లీదునప్పటి కొక్కతరంగమువచ్చి తలక్రిందుచేసి యిరువదిగజములు వెనుకకుఁ గొనిపోవుచుండెను. ఏమిచేయఁగలను! తుదకు బలముడిగినది. కాలుసేతు లస్వాధీనములైనవి. ఇఁక నీదుటకు శక్తిలేక చావు నిశ్చయము చేసికొని యూరకుంటిని. అప్పుడు సముద్రుఁడే దయ తలఁచి యొక్క పెద్దతరంగముచే నన్ని దరిఁజేర్చెను. అయిననేమి? ఆకలిచేతను అలసటచేతనుం జావనున్న నన్ను మీరు రక్షించితిరి. ఇప్పుడు తమ దయవల్ల మఱలఁ బలముకలిగినది. మీరును వర్తకులేగావున నన్ను మీభటునిగఁ జేకొని పోషించవలెను. మీరును నావికాయాత్ర చేసినయెడల సింహళద్వీపమునందుకొళంబో, గాలీ మొదలైన తావులయందు నేనెరిగిన వర్తకులున్నారు. వారితో సమావేశము చేయించెదను. ఇంకను—" అని చెప్పుచుండ మాలతి "ఎందుకు? ఓడవర్తక మక్కరలేదు. కొన్నిరోజులలోనే యిల్లు సేరవలసియున్నది. నీవిదివఱకు వర్తకపుమార్గము తెలిసియున్నవాఁడవుగాన నావద్దం గొంతకాలముండుము." అనిచెప్పి, యక్కడనుండి రామేశ్వరముపోయి, మఱలివచ్చి యాపాండ్యరాజ్యమునఁ దిరునెల్వేలి మొదలగుతావులయందు సులభముగా దొరకెడు మంచిముత్యములుకొని, తరువాత కేరళరాజ్యమునఁ బ్రవేశించి, యచ్చట ఏలకులు లవంగములు, జాజికాయలు, మిరియాలు, మొదలగువస్తువులుతీసి, క్రమక్రమముగ వచ్చి, కొంకణదేశమునం గొంత వర్తకముచేసి, ఘూర్జరదేశమునందుఁ బ్రవేశించెను. అక్కడ నొక యుపద్రవము సంభవించెను. మాలతికిం బ్రతిదేశమునందును విశేషలాభమే కలుగుచుండెను గాని యచ్చట లాభమునకుమారుగా నష్టమేయయ్యెను. తుదకుఁ బ్రాణములతో గుజరాతుదేశమువిడిచి సింధుదేశమునఁ బ్రవేశించుటయే కష్టమయ్యెను. ఢిల్లీచక్రవర్తియగు అల్లాయుద్దీను అప్పుడాదేశముమీదికి దండెత్తివచ్చి, గొప్పయుద్ధముచేసి జయించుచుండెను. మహమ్మదీయులచే ననేకులు భాగ్యవంతులు దోచుకొనఁబడిరి. అహమదాబాదునందుఁ బ్రవేశించునప్పటికి మాలతియుం దోచుకొనంబడెను. అప్పుడు మాలతియు మాధవియుఁ జిన్ననాఁడభ్యసించిన యశ్వారోహణము నాయుధవిద్యను వినియోగపరచిరి. దొమ్మియుద్ధమునందు రౌతులు తెగిపడిపోఁగా, పల్లములతోఁగూడ పరుగులెత్తుచున్న కొన్ని గుఱ్ఱములనుజూచి, మాలతి యొకగుఱ్ఱమునెక్కి, తనకత్తిని జేతఁబట్టి యుద్ధమునకారంభించెను. అదిచూచి వెంటనే మాధవియు నట్లుచేసెను. తుదకు శత్రువులను జయించుట కసాధ్యమై, ముఖ్యమైన బంగారును రత్నములును మూటలుగట్టి యదివరకే భుజములందుఁ దగిల్చికొనియున్నందునఁ, దక్కిన వర్తకసామగ్రులను విడిచి, మాలతియు మాధవియుఁ దమ గుఱ్ఱములను వెనుకకు మరలించి, యొక్కపరుగున నహమదాబాదును విడిచి పారి

పోయిరి. వారితో నిద్దఱుభటులుమాత్రము తప్పించుకొని వచ్చిచేరిరి. మల్లిగాఁడు మొదలగు తక్కిన సేవకులును దక్కిన వర్తకసామగ్రులును శత్రువులపాలయ్యెను. అట్లు మాలతి సింధుదేశమునందు రెండు శ్రేష్ఠములైన గుఱ్ఱములు నొక యుష్ట్రమును మాత్రముతీసి, యీ యుత్తరహిందూదేశమునందు మొగలాయీలకును అల్లాయుద్దీనుకును యుద్ధములు తరుచుగా జరుగుచుండుటయు, దేశమునందు నెమ్మదిలేకయుండుటయుఁజూచి, వర్తకమును విరివిచేయుటమాని, శీఘ్రప్రయాణములుసేయుచు, నక్కడక్కడ వెలపొడుగు వస్త్రములు రత్నములుమాత్రము తీయుచుఁ, గ్రమముగా పంజాబు, ఢిల్లీ, ఆగ్రా, ప్రయాగ, కాశి, గయ, మూర్షదాబాదు, కలకత్తా, మేదినీపురము, బాలేశ్వరము, కటకము, గంజము, రాజమహేంద్రవరము మొదలగు తావులయందు, తనదేశపు జనులకుఁ బ్రియకరములగు వస్తువులను గొనుచు, విశేషలాభము వచ్చెడు వస్తువులను విక్రయించుచు, వచ్చి రాజమహేంద్రవరమునుండి పశ్చిమోత్తరముగా నోరంగల్లుమార్గమునఁబోక, దక్షిణముగాఁ దిరిగి, మఱలఁ గాంచీపురమునఁ బ్రవేశించి, యొక విశాలమగు లోగిలి యద్దెకుఁదీసి, యందుఁబ్రవేశించి, యంగడివేసి, యున్నమట్టుకు బంగారునగలును, రత్నములును, కాశ్మీరపుశాలూలును, బనార్సుబట్టలును విక్రయించుట కారంభించెను.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

వర్తకవేషముతోనున్న మాలతికిని రాఘవునికిని సమావేశమగుట.

మాలతియొక్క వర్తకము పట్టణవాసులందరికిఁ దెలిసి, వచ్చుచుఁ గావలసిన సామగ్రులు గొనుచుండిరి. మాలతి వర్తకముచేయుటయందే యిచ్ఛగలదికాదు గావున వచ్చినవారి నందరిని రాఘవరాజు వృత్తాంతమడిగి తెలిసికొనుచుండెను. ఏవిధముచేతనైనను రాఘవునికిని రామామణికిని మిత్రభేదముగల్పించి, రాఘవుని దన యింటికి రప్పించవలెనని మాలతి యోచించుచు ననేకప్రయత్నములుచేసియు విఫలములైనందున, నొకనాడు మరియొక యుపాయముచేసెను. వాసుదేవుఁడు తనయిల్లు విడిచివచ్చి రామామణియున్నవీధిలో నొకయింట నివసించియున్న సంగతిదెలిసి, యొకనాడాబీదబ్రాహ్మణుఁడు ఆమార్గమునం బోవుచుండఁగా, వీధి యరుగుమీదను గూర్చుండియున్న మాలతి యిట్లనియె. “స్వామీ! నమస్కారము. నేఁడు నాజన్మనక్షత్రము. మీరు దానపాత్రులుగఁ గనఁబడుచున్నారు. కొంచెము లోపలికిరండు.”

ఆఱవ ప్రకరణము.

ఇంతవఱకును త్రివిక్రముని గూర్చి వ్రాసితిని. అట వెంకటేశ్వరుఁడును, సీతమ్మయు రామారావును నెట్లుండిరో ఆకథను విడనాడరాదు. అట్లు వెంకటేశ్వరుఁడు త్రివిక్రముని వెతకుటకై నలుదిక్కులకును గూలివాండ్రనంపి కార్యముఁగానక, చింతించుట వెఱ్ఱితనమనియు నిదియంతయుఁ దనలోపమువలననే వచ్చినదనియు, నెఱిఁగి రామారావు విషయమై తగుజాగ్రత తీసికొనుచుండెను. పాపము! ముసలి బ్రాహ్మణుఁడు కాన భయమెక్కువగదా. ఇట్లుండఁగా నొకనాఁడు వెంకటేశ్వరుని మేనమామకొడుకు చిన్నం వేదమూర్తిశాస్త్రులు తునినుండి రాజమహేంద్రవరమువచ్చి త్రివిక్రముఁడు రసూలుకొండవద్ద అడవులలో నొక పులివాతపడెనని చెప్పెను. ఆమాట వినఁగానే వెంకటేశ్వరుఁడు గుండె గుభిల్లుమన నేలఁగూలఁబడి కొంత వడికిఁ దెప్పిరిలి ఇట్లు మాటలాడ నారంభించెను.

వెం—అయితేను వేదమూర్తీ! నిజమేనాయిది? ఇది నీకెలా తెలిసింది?

వేద— వాడు తునిమీఁదుగానే నీవు వెళ్లమన్నావని చెప్పి విజయనగరం వెళ్లాడు. అక్కడ మహారాజులంగారి దరిశనం చేసుకుని వారివల్ల చాలా గౌరవం పొంది, వారి అనుగ్రహంవల్ల అనేకులు బంట్రోతులతో కాశీకి బయలుదేరి తోవలో రసూలుకొండదాటి పోతూండగా యితనిబండి వెనకపడినది. మళ్లా కనపడలేదట. కాని, తక్కినబళ్లల్లోవాళ్లు మళ్లా వెనక్కివచ్చి వెతికితే, ఒక మహారణ్యంలో ఒక ఖాళీబండి పెట్టెలు, రెండుమనిషిపుఱ్ఱెలువున్నాయి. మనుష్యులులేరు. కనక మనవాడు చనిపోయినాడని అనుకున్నారు.

వెం— అది సరిలే. ఈసంగతి నీకెలా తెలిసింది?

వేద—నేను మొన్న విజయనగరంవెడితే అక్కడ కూడా వెళ్లిన బంట్రోతులు నాకు అన్నీచెప్పారు. మనవాడు అవధానంచెయ్యడం, యింటిపేరు, పేరు, ఆనవాళ్లు, కాపురస్థలం ఒకటా— అది వింటూనే, నేను నీకు చెప్పాలని బయలుదేరివచ్చాను.

వెంక— (గుండెలు బాదుకొని కొంతసేపేడ్చి) వేదమూర్తీ! ఇదంతా నావల్ల వచ్చినదిసుమీ. నేను వాణ్ని కోసుకుతినేవాణ్నంటే నమ్ముతావో నమ్మవో. నాపోరు పడలేక వాడు పారిపోయాడు.

వేద— అలాగా? అయితే నువ్వుద్రోహివి. నీముఖంచూడరాదు. నాకు తెలియకవచ్చాను. లక్ష్మిందేవమ్మఅక్క వున్నన్నాళ్లు ఆవిడను యేంచేసేవాడవో. అంచేతనే ఆవిడ గోదావరిలో పడిచచ్చింది. నీవు మంచివాడవనుకున్నాను. ఛీ! ఛీ!

ఖండాలుఁడా. (అని యొక తాటియాకును మొలనుండి తీసి అక్కడ పడవైచి) నేను యిక నీయింట్లో వుండను ఇదుగో వెళ్లిపోతున్నాను. (అని పోఁబోయెను.)

వెంక— నాయనా! కష్టాలు వచ్చినప్పుడే, నాకొంప తవ్వకండి. ఇదుగో వంటయినది నాలుగుమెతుకులు నోట్లో వేసుకుని మరీవెళ్లు. చాలా దూరప్రయాణముచేసి వచ్చినావు. నాలుగురోజులువుండి పోరాదా?

వేద— నేను వేరే అత్తిసరువేసుకు నేందుకు వొప్పుకుంటే వుంటాను.

వెంక— సరే.

అని అతనికి సరిపోయిన సామగ్రి మొదలగువానికి ప్రయత్నములుచేయించి, కూతురును కొడుకును స్నానముచేయించి తానును స్నానముచేసియేమియుఁ దోఁచక ముకపెట్టున నేడుచుచుండెను.

ఇంతవరకును కుమారుఁ డెచ్చటనో బ్రతికియున్నాఁడని వెంకటేశ్వరుని తలంపుకాని యీచావుకబురు నెఱుంగఁడయ్యెను. దీనిని విన్నతోడనే 'నాయనా, కాని దేశములలో కాఁఅడవులలో అపమృత్యువుపాలైతివా?' అని యిట్లు ప్రలాపించుచుండెను. రామారావు సీతమ్మలుకూడ నీతనిజూచి వలవల యేడ్వసాగిరి. ఇంతలో నూరి యమ్మలక్కలు కొంతమందిపోగయిరి. అందు,

కామాయిగారిబుచ్చి— తాతగారూ! ఏడుస్తారెందుకు సంగతియేమిటి?

వెంక— ఏమీలేదమ్మా రసూలుకొండ అడవులు మా పెద్దవాణ్ని పొట్టలోఁ బెట్టుకున్నాయి. (అని తాను విన్నదంతయుఁ జెప్పెను)

పెద్దింటిమంగమ్మ— (బుగ్గనుచేయిడి) అయ్యో యెంతఖర్మమే. త్రివిక్రముఁడు పాపము చిలకలాగుండేవాఁడు. వాడికేం యేత్తెత్తువచ్చిందమ్మా! చావుదలకు పారిపోయాడు! వాడికేమిటి కాశీయేమిటి—

హనుమాయిగారి రామి— (చేతితో గడ్డమునుపట్టుకొని) ఓసెమ్మా! ఇంకా వస్తాడనుకున్నాను! వాడికిలా మృత్యువ తోసికొచ్చి ఊఁ నెట్టుతూంటే యేంజేస్తాడు! మృత్యువు! అయ్యో!

సీతాయిగారి సుబ్బి— అవునే కాకపోతేను నేను ముఖంయెదుట చెపుతాను. మనపెద్దలు కాశీకిపోయినవాడూ కాటికిపోయినవాడూ ఒకటని వూరికే అన్నారూ? వాడి దుండగీడుతనంచేత అలా పోయాడుకాని.

వేదాంతం వెంకమ్మ— అయినదేమో అయింది. తాతగారూ! ఏడిస్తే చచ్చిన వాళ్లువస్తారూ! వాడిఋణంతీరింది వాడు పోయాడు! ఈసంసారం అదీయేమిటి? ఋణానుబంధం! ఇక ముందుపని చూడాలిగాని యేడిస్తే యేమయినట్టు. వచ్చే

వుపాయం యేమయినా వుంది! ఎందుకు వ్యర్థంగాను.

వెంక— (మఱింత యేడ్చుచు) వెంకమ్మా! నీవంటే తెలిసినదానవు కనక అలా అంటావు. పామరులకు మాకు అవూహా తోస్తుంది! అయినా—

మాయలమారి మల్లమ్మ— అవునూ? మీరింతమందీ వేడుక చూడ్డానికివచ్చారా లేక నిజమైనవిచారంతోవచ్చారా? ఆ బ్రాహ్మఁడు మూడుఝాములై యింకా తిండి తినక మాడుతూంటే చంటిపిల్లలనైనా (అని రామారావు నెత్తుకొని) 'నాయనా యేడవకు' (అని కన్నులు ముక్కు తుడుచుచు) చంటిపిల్లలనైనా చూడక వూరుకున్నారేం? ఎవరైనా కొంచెం అత్తిసరు వేసిపెట్టండి? అమ్మలక్కలిందుకున్నారు? (అని ఒకవేళ నెవరైనను తన్ను వంటచేయుమందురను భయముతో) సడే! శాబాసు! (అని చిత్రముగా శిరస్సును త్రిప్పుచు వెడలిపోయెను.)

సుమతుల మంగమ్మ— హుఁ. ఔనమ్మా! వెంకమ్మ చెప్పినట్టేఅయింది. మొన్న మా యింటిదగ్గిర ప్రశ్నకూడా అడిగాను. అతఁడు అనుమానిస్తూ అనుమానిస్తూ చెప్పాడు.

రాద్ధాంతం పుల్లమ్మ— ఏమనిచెప్పాడమ్మా? వస్తాడన్నాడా? తప్పచెపితే చూడు వాణ్ణి—

సుమతుల మంగమ్మ— ఏమిటో యేమనడం — ఇప్పుడామాట యెందుకు ఘడియక్రిందట మనమిదిమెఱుగం ఘడియ మనదిగాదు. క్షణం మనదిగాదు. అంతా స్వామికటాక్షం. ఏమిటో. ఇలా రోజులువెడుతూంటాయి.

ఈవిధముగా నూరిపేరక్కలు నాడు నాలుగుగంటలవరకునువచ్చి పరామర్శలు చేయుచునేయుండిరి. ఆవెనుక వెంకటేశ్వరుఁడులేచి చంటిపిల్లలకిద్దరకు నింత అన్నము పెట్టెను. కానిఅతఁడు తిండితిననేలేదు. చేతికెదిగిన చెట్టంతకొడుకు పోయినప్పుడు ఎవరికేమితోచియుండును. ఆపిమ్మట త్రివిక్రమునకు జరిగించవలసినదినవారక్రియలు జరిగించెను.

ఇట్లు కొంతకాలము పోగాపోగా వెంకటేశ్వరుని మనస్సును కొంతవఱకు స్వస్థమాయెను. ఆవెనుక రామారావున కుపనయనమును, సీతమ్మకు వివాహమును చేయు వయస్సువచ్చినందున సీతమ్మ వివాహమునకుఁదగిన సంబంధమును మాటలాడుచుండెను. సీతమ్మ విద్యావంతురాలు కావున తాను విద్యాధికుని వివాహముచేసికొనవలెనని తలంపు. వెంకటేశ్వరునికి ధనవంతుని జూడవలెననితలంపు. 'ధనసంపాదనము చేయవలెనన్న విద్య నేర్చుకొనవలెనుగాని, ధనసంపాదనముచేయు నవసరములేని సమయమున విద్యయేల' నని వెంకటేశ్వరుఁడు వాదించును. విద్యావంతుఁడయినను నేలాకో యీ వెంకటేశ్వరునకీపిచ్చి. అవును. కళాన్వితుఁడయినను చంద్రునియందు కళంకములేదా? అందముకలదైనను గురివిందపూసకు నలుపువర్ణ మొక్కం

చుకలేదా? అక్లే యీ విద్యావంతునకిచ్చి యొక్కటున్నది. అంతటఁ గొంచెమించుక పదిసంవత్సరముల వయస్సుగల యీ సీతమ్మతండ్రివలని ప్రయోజనము లేశమాత్రము లేదని యెఱింగియు, నిట్లు ప్రస్తావింపఁ దొడఁగెను.

సీత—— నాన్నగారూ! తమరు నాకు కొంచెమో గొప్పో చదువుచెప్పినారు. దీనికి చక్కఁగా సరిపోవునట్లు నాకొక చదువుకొన్నవరుని నిచ్చి పతిభిక్ష పెట్టితిరా నా బ్రతికియున్నంతకాలము సంతోషిస్తాను. వివాహమనగా ముచ్చటలకు జేయునది కాదు. వెయ్యేళ్లపంట.

వెంక—— అమ్మాయీ! నీమాట నిజమే కాని చదువుకొనడము డబ్బుసంపాదనకుఁగదా. డబ్బున్నవాఁడికే నిన్నిస్తాను. నీకాతిప్పలెందుకు.

క. "పలుచదువులు చదివినచోఁ। బలుగాకియటంద్రు నరుని, పలుగాకులకీ
వలతురె తనయలఁ దండ్రులు। వలదు చదివిచెడెడి చెడుగు బాలురఁగొనఁగన్."

అని వెనుక నేను పద్యముచెప్పినప్పు డందఱు నిది దివ్యముగానున్నది నీకూతుర్ని చదువురానివారికిచ్చుకోమన్నారు. నేను సరేనంటే అంతా ఆమోదించారు. చూచావా నామాట సర్వజనసమ్మతము. నిన్ను చదువురాకపోయినా భాగ్యవంతుడికిస్తాను. చదువెందుకే యేడవను.

సీత—— నాయనగారూ! అదిగాదు. విద్యవిషయమై శాస్త్రాలు యేమంటున్నారో వినండి.

"విద్యానామనరస్య రూపమధికం, ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం
విద్యాభోగకరీ, యశస్సుఖకరీ, విద్యాగురూణాం గుణః
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే, విద్యాపరాదేవతా,
విద్యా రాజసుపూజితా, నహి ధనం విద్యావిహీనః పశుః"

"విద్యనిగూఢగుప్తమగు విత్తము రూపము పూరుషాళికిన్
విద్యయశస్సుభోగకరి విద్యగురుండు విదేశబంధుఁడున్
విద్యవిశిష్టదైవతము, విద్యకుసాటిధనంబులేదిలన్
విద్యనృపాలపూజితము, విద్యనెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే,

భర్తృహరి పైనచెప్పినట్లు వ్రాశాడు.

వెంక —— వేలెడున్నావో లేదో నాతో వాదించబోతున్నావే? నీ ప్రమాణ గ్రంథమే నేను ప్రమాణగ్రంథంగా తీసుకుంటాను. ఆగు ఈ శ్లోకంవిను.

యస్యాస్తివిత్తంస నరఃకులీనః। సపండితస్సశ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః
స ఏవ వక్తా, సచ దర్శనీయ। స్సర్వేగుణాః కాంచన మాశ్రయంతే.

'ఏనరునకు విత్తముగలదా । నరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁ డార్యుఁ డతండే
ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి । నానాగుణగణము కాంచనంబున నిలుచున్.'
దీనికేంజవాబిస్తావు?

సీత— ఎంతడబ్బుంటేనేం. ఒక్కమాటు ఒక్కదొంగ దోచుకుపోతే ముష్టి చిప్ప చేతికొస్తుంది. మళ్లా చదువస్తే గణించుకుంటాడు. కాని లేకపోతే యేముంది. అందుకే యీశ్లోకం పద్యం విను.

"హర్తుర్యాతినగోచరం కిమపిశంపుష్ణాతియత్సర్వదా
హ్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధింపరామ్
కల్పాంతేష్వపి నప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్యమంతర్ధనం
యేషాంతాన్ప్రతిమాన ముజ్ఝతనృపాః కస్తైః సహస్పర్థతే."

"కనఁబడ దెవ్వరేబలిమిఁ గైకొనవచ్చిన, నిచ్చలున్ సుఖం
బెనయఁగఁ జేయు, నర్థులకు నిచ్చిన హెచ్చు, యుగాంతవేళలం
దును జెడదట్టి విద్యయను నూత్నధనంబు గడించుకొన్న వా
రిని నవరింపనేరని కుభృత్తులతోడ విరోధమేటికిన్."

వెంక— నీవుచెప్పినది బాగానేవుందిగాని, వెనుక నేను పదిమందిలోను యీలా వొప్పుకొని యిక మాట తిరగలేను. నూరను వెయ్యను. అని వెడలిపోయెను.

ఏడవ ప్రకరణము.

అంతట సీతమ్మ తనతండ్రి యభిప్రాయము నెఱిఁగినది కావున నెట్లయినఁదనకుఁ దగిన వరుని తానే చూచుకొన నిశ్చయించెను. ఆ ముసలివాఁడు ఇదివఱకుఁ బెద్ద దెబ్బలను బెక్కింటినిఁ దినమఱిఁగియు నింకను తప్పుత్రోవనే పోవుచు, ఒప్పుతెలిసినను, తప్పుదుఃపనులను జేయ నేయూహించుచునుండెను. ఎంతకాలము తెలివితక్కువగా బ్రవర్తింతురో అంతకాలమును నష్టములేవచ్చును. ఇప్పుడు సీతమ్మచేయుచున్న యూహకుఁ గారణభూతుఁ డాతఁడేకదా? ఈవఱకు రాజమహేంద్రవరమున నూరి విశ్వనాథశాస్త్రులవారి కుమారున కింకను వివాహముకాలేదు. అతఁడు మంచి విద్యావంతుఁడు. ఎట్టి ఘనపండితులనైనను జయించి యనేక బిరుదముల నందినవాఁడు. అతఁడు మంచి విద్యాగంధముగల స్త్రీని వివాహమాడవలెనని తలఁచుచుండెను. ఒకనాఁడు సీతమ్మ తమబడిలో దాసితో నేమో మాటాడుచుండఁగా,

దాసి— సీతమ్మగారూ! మీపెళ్లెప్పుడు.

సీత— (సిగ్గుతో) ఆమాట నీకెందుకు; ఊరుకోం దూ.

దాసీ— కాదమ్మా' ఆతమాత్రమడగ కూడదా. ఎవరి బొట్టెడమ్మా.

సీత— పోవే. నీవేమిటి (అని దీనికేమైన సంబంధము తెలియునేమోయని ఇంకా యెక్కడా కుదరలేదు. మా నాన్నగారు మంచి చదువుకున్నవాడి కిస్తారట. వారెక్కడా దొరకడంలేదు.

దాసీ— అయ్యమ్మగారు. మన ముఖ్యప్రాణరావుగారున్నారే ఇశ్వనాథయ్యగారికొడుకు. ఎన్ని పిరుదులున్నాయమ్మా? ఆయనకు.

సీత— (నవ్వుచు) ఎన్నిపిరుదులే వుంటి?

దాసీ— అయ్యొమ్మా! పండితుల్ని గెలిస్తే ఏసినారు కారమ్మా. మనిషి సక్కగ సుక్కలాగుంటాడు. ఏంగొంతుకమ్మా. వదమాడితే ఊం, పాములు రావాలె.

సీతమ్మ ఆమాటలను విని లోపలకుపోయెను. ఆ దినమే ముఖ్యప్రాణరావుగారి యింటి యెదుటనుండు తన స్నేహితురాలగు లక్ష్మీబాయమ్మగారియింటికిఁ బోయి, అక్కడ నామెతో వీధియరుగున లెక్కవేసికొనుచుఁగూరుచుండెను. ఇంతలో సాయంకాలము చల్లగాలికై ముఖ్యప్రాణరావు లోపలినుండి బైటకువచ్చెను. ఆయనను చూచినతోడనే అతఁడే తన మనోనాయకుఁడని భావించి తన స్నేహితురాలితో నాయన యెవరయినది తెలిసికొనుటకై,

'అరుగో మీ బావగారు' అనెను.

లక్ష్మీ— మీ బావగారు. మా బావగారేం.

సీత— మీయింటిదగ్గిర వున్నారుకనుక.

లక్ష్మీ— ఈమాటలు ఆయన వింటున్నారే బాగుండదు. ఊరుకో. (అని రహస్యముగాఁ జెప్పెను.)

ఆమాటలను వినుచున్న ముఖ్యప్రాణరావు ఈ యిరువురు బాలికలను దాని లక్ష్మీబాయమ్మతో,

'లచ్చీ ఈపిల్ల యెవరిపిల్లే. చాలా ధైర్యంగా మాట్లాడుతోంది.'

లక్ష్మీ— విస్సా వెంకటేశ్వరుఁడు శాస్త్రులుగారి కూతురు.

ముఖ్య— మన త్రివిక్రమరావు చెల్లెలు కాదూ?

లక్ష్మీ— అవును. మంచి బుద్ధిమంతురాలు.

ముఖ్య— ఏతరగతిలో చదువుతోంది.

లక్ష్మీ— మాతరగతే, మా పాఠశాలలో మగవాళ్లలోనూ, ఆడవాళ్లలోనూ యింత తెలివిగలవారు మఱొకరులేరు. తెలుఁగు సంస్కృతం రెండు బాగావచ్చును.

ఉభయభాషలలోను కవిత్వం చెప్పుతుంది. వ్యాకరణానికి నిధి. లెక్కలు చెప్ప నక్కరేలేదు.

ముఖ్యప్రాణరావు ఆమాటలనువిని చాల సంతసించి తనకీపిల్ల కుదిరిన బాగుండు ననితలంచి, యెట్లయిన ప్రయత్నించుదమని యనుకొనుచు ఆమె లెక్కలపుస్తకమువైపు తొంగిచూచెను. సీతమ్మ అక్షరములు ముత్యములవలె చక్కగానుండెను. ఆమె వ్రాత నేర్పునుచూచి యాపుస్తకమును చేతినుండి తీసికొని అందు కొన్ని లెక్కలను చూడఁగా నాతని కామె తెలివితేట లత్యాశ్చర్యమును గలిగించెను. ఎంత కఠినమైన లెక్కలైనను సులభముగా కొద్దిపాటి ప్రయాసముతోనే చేయుట కామెచేతనే కనిపెట్టఁబడిన కొన్నిమార్గములను జూచునప్పటికి ఆతనికి ఆమెయందుగల సౌహృద భావము హెచ్చెను. అంతట 'నీకు సంస్కృత మేపాటివచ్చునో పరీక్షించెదను. ఈశ్లోకము నన్వయించుమ'ని ఈ క్రిందిశ్లోకమును చదివెను.

'పాయాద్వః కరణో రణో రణ రణో రాణో రణో రావణో
గత్వాయేన రమా రమా రమరమా రామా రమా సారమా
శ్రీరామానుదరో దరో దయదరో దారోదరో దేదరో
విష్ణుర్జిష్ణు రభీ రభీ రభిరభీ రాభీరభీ సౌరభీ.'

ఈశ్లోకముచే ముఖ్యప్రాణరావు ఇదివరలో కెంతమంది పండితులనో ఓడించి యుండెను. సీతమ్మయు నాశ్లోకము నాతని మఱల చదువు మనకుండఁగనే యొప్పఁ జెప్పి తనకుఁ బూర్వ మెప్పుడో యాశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వచ్చియున్నట్లు గడగడ దానికర్థముఁజెప్పెను. ముఖ్యప్రాణరావును చూడఁగానే యామె మనస్సు అతనియందుఁ దగులుకొనెను. ఆయన రూపరేఖావిలాసము లీమెకచ్చెరువును ఈయమ సౌకుమార్య సుశీలాదులాయన కద్భుతమును గలుగఁజేసెను. పేదకుఁ బెన్నిధియబ్బిన మాడ్కి నీ ముఖ్యప్రాణరావున కీమె లభించుటచే నాతనికి అమితమగు నానందము కలిగెను. తమ కిరువురకును వివాహము స్థిరమాయెననియె యాతని యుద్దేశము. సీతమ్మ ఆతనిని వీక్షించినను నాతఁడు విద్యావంతుఁడో, లేక సామాన్యుఁడో యను నొక శంక మనస్సున నునిచికొని యాతనితో నిట్లనియె.

సీ— అయ్యా! తమరు నన్ను కొంతవఱకు పరీక్షచేసినారు. తమరిని నేనొక ప్రశ్న మడిగెదను. సదుత్తరమిచ్చిరా మీరు విద్యావంతులని మెచ్చుకుందును. అని నర్మగర్భముగా లక్ష్మీబాయమ్మ తెలిసికొననేరకుండునట్లు తన యభిప్రాయమును ఆయనకు వెల్లడిచేసెను.

ముఖ్య— ఆలాగే. నీవు మెచ్చుకొని నాకిచ్చునదేమున్నది. ఆ బహుమతులు

రాఁకపోవునా?

సీతమ్మ ఆమాటలను విని యాయనకుఁ దన్ను వివాహము చేసికొనన నిచ్ఛలేదేమో యని చింతించి, ఎట్లయిన వీరిని వలలో వేయవలెనన్న ప్రయత్నముతో—

సీ— మీకు నేనీయవలసిన బహుమతు లేమున్నవి? అయినప్పటికి మీ విద్యాధిక్యమును చూచి చాలా తెలిసినవారని మెచ్చుకుంటాను. అంతకంటె నేను చేయున దేమున్నది. మీయెడల నేనే గౌరవముతో నడువవలెనో అట్లు నడిచెదను. ఇంక నేమైన నున్నదా. ఇప్పుడు మిమ్ములను పరీక్షించిన మీ యాదరణకుఁ బాత్రురాలను కాఁగలను. అపైని మిమ్ము నేను బుధుల కుపచర్య చేయవలసినరీతిని, మీ కుపచర్య చేసెదనేమో?

ముఖ్యప్రాణరావు ఆమాటలను చక్కగా పరిశీలించి అందలి యర్థమును సీతమ్మ యభిప్రాయమును గ్రహించి యామెకుఁ దన యభిప్రాయమునుగూడ వెల్లడిపఱచఁ దలఁచి యిట్లనియె.

ముఖ్య— సరే. తెలిసినది. నన్ను నీవు పరీక్ష చేసి యోడించితివేని, ముందెల్ల కాలమును నాకు మాటలువచ్చునట్లు చేతువేమో. నేను మహాపండితుఁడనా. ఐనా నీ ప్రశ్నబలముఁగూడఁ జూచెదను. ఏదీ! ఏమి యడిగెదవు.

సీత— (నవ్వుచు నాతని యభిప్రాయమును గొంతవఱకు గ్రహించి) మీరు చదివినదానిలో రసవంతములగు కొన్ని శ్లోకములను చదువుడు. ఇదియనాప్రార్థన. ముఖ్యప్రాణరావు అంత విద్యావంతురాలు దొరకినదను సంతోషముచే నెన్నియో మంచిశ్లోకములను మధురవాక్కులతోను, కలస్రావ్యనినాదముతోను జదువనారంభించెను. ఆ కంఠస్వరమును, అర్థగాంభీర్యముగల యీ శ్లోకముల చమత్కారమును, శ్లోకార్థము లన్నియు నన్యాపదేశములుగాఁ దన్ను వివాహమున కిష్టపడుమని గట్టిగాఁ జెప్పుటయు, వీనినన్నిఁటినిఁ దిలకించి సీతమ్మ యీపద్యమును చదివెను.

ఉ. మున్నలభీష్మకుండు దన ముద్దుకొమార్తెను దుష్టశీల సం
పన్ననకీఁదలంప, నది భావమునం దలపోసి కాంత దాఁ
గ్రన్ననఁ గృష్ణుపాలికి స్వకార్య ఫలేప్సితయాచు బ్రాహ్మణుం
బన్నుగఁ బంపదో యతఁడు భద్రతఁగావఁడొ? చింతలేటికిఁ.

ముఖ్యప్రాణరావు ఆ పద్యమునువిని, యామె యభిప్రాయమును, నింటివద్ద నామె తండ్రి వలన రాఁబోయెడి యిక్కట్టులను, నందులకుఁ దాను జేయవలసిన ప్రయత్నములను నీమె చెప్పెనుగదా యని యెన్నికొని, ఇంక నటఁ గూరుచుండిన నొరు లనుమానపడుదు రనియు, నింతవఱకును లక్ష్మీబాయికి కన్నుమూసితిమనియు సీతమ్మతో నర్మగర్భముగా,

ధరణిదేవుల - రామమంత్రి.

ఈ కవీంద్రుఁడు నూఱుసంవత్సరముల క్రిందట దశావతారచరిత్ర మను పది యాశ్వాసముల గ్రంథమును రచియించెను. ఇతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; తిమ్మయామాత్యుని పౌత్రుఁడు; ధరణిదేవుల నాగయామాత్యునకును పణియమ్మకును పుత్రుఁడు. అందందుఁ గొన్ని వ్యాకరణదోషములున్నను, ఈతని కవిత్వము రసవంతమయి హృదయరంజకముగా నుండును. కవియే తన్ను సంస్కృతాంధ్రభాషా ప్రవీణునిగాను దివ్యైక ప్రబంధవిరచనదక్షునిగాను

క. నను సంస్కృతాంధ్రభాషా । వినుత దివ్యైకప్రబంధ విరచనదక్షుఁ
గనుఁగొని యిట్లనిపలికెన్ । వినయంబు నయంబుపొచ్చ విబుధులుమెచ్చన్.

అను పద్యములోఁ జెప్పుకొని, తన్నష్టభాషాకవిత్వ తత్వసంవేదినిగాఁ గృతిపతి పొగడినట్లీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పుకొన్నాఁడు—

సీ. శ్రీరామకరుణా రసారూఢ సంస్కృతప్రాకృతాద్యష్ట భాషాకవిత్వ
తత్త్వసంవేదివి ధరణిదేవుల తిమ్మయామాత్యపౌత్రుండ వన్నదాన
ముఖ్యనానాదానముదితభూసురచంద్ర నాగప్రధానేంద్ర నందనుఁడవు
పణియమాంబాగర్భ పాథోధిచంద్రుఁడవాత్మవిద్రఘునాయకాద్యనుజుఁడ
వాప్తుఁడవుగాన వేఁడెదనందముగను
గృష్ణుని దశావతారముల్ గృతియొనర్చి
యంకితముసేయు నాకుఁ బ్రఖ్యాతి నీకు
మహిత గుణసాంద్ర రామయామాత్యచంద్ర.

కవి తన దశావతారచరిత్రము నాఱువేలనియోగియగు మగదల కృష్ణమంత్రీంద్రున కంకితముచేసి యాతఁడు విద్యానిధియైనట్లు

ఉ. నారదమౌని! యేమి? సురనాథ! విశేషములేమి? వింటిరో
సారసగర్భుచెంగటను శారదలేదఁట! యెందునిల్చెనో?
యారసిచూడుఁ డామగదలాన్వయదుగ్ధపయోధిచంద్ర మం
దారము కృష్ణమంత్రి రసనాస్థలినిల్చెను. యుక్తమేకదా!

ఇత్యాదిపద్యములలో నభివర్ణించియున్నాఁడు. కృతిపతియైన కృష్ణమంత్రి గతశతాబ్దాంతమునందు నెల్లూరిమండలములోని ప్రళయకావేరి పట్టణమునం దొలాందావారి ద్విభాషిగానుండెను. కంకంటివారి యుత్తరరామాయణమువలెనే యీ దశావతారచరిత్రమును పుష్పగిరి తిమ్మన్నచే రచియింపఁబడినదని కొందఱు చెప్పుచున్నారుగాని

కవులిద్దఱు నేకకాలమునం దొక్కదేశములోనుండుట దక్క వారిమాట కాధార లేశమును గానరాదు. దశావతారచరిత్ర కవిత్వము పుష్పగిరి తిమ్మన్నదైన సమీర కుమారవిజయ కవిత్వమునకంటె మృదుతరముగాను మధురతరముగాను కనఁబడు చుండుటచే దశావతార చరిత్ర రచనలోఁ బుష్పగిరి తిమ్మన్నకేమియు సంబంధః లేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. దశావతార చరిత్రములోని పద్యములఁగొన్ని నిందుదాహరించుచున్నాను—

శా. ఆవార్తన్ వినిపింప దైత్యపతి రోషావేశముప్పొంగ నా
నా వేదంబుల యాగభాగము లమర్త్యశ్రేణికే కాని మా
కేవంకం బనిలేకయుండునటుగా నేర్పాటుగావించెఁ గా
నీ వేగంబహరించి తచ్ఛ్రుతుల భగ్నీభూతముల్ సేసెదన్.— ఆ. ౧.

ఉ. కన్నులు బ్రహ్మ రెండొసఁగఁ గానఁగలేవని గౌతముండు తాఁ
గన్నులు వేయొసంగె నధికంబుగ నస్ర మదాంధకార సం
ఛన్నము లౌటచేఁ దెలియఁజాలవు తన్మదకారణంబు నిం
కన్నినుఁ గూడ నీయకుపకారము చేసెదఁ జూడు వాసవా.— ఆ. ౨.

ఉ. వీరుఁడవంచు నిన్నుఁ బదివేలవిధంబులఁ బ్రస్తుతించుచున్
వారిధిభర్త తెల్పిని వచ్చితి మెచ్చెద నేఁడు చూపు నీ
వీరతఁ గాండిశీకపదవీరత వృత్తిని నోరతోపునన్
జాపెదనన్నఁ బోకిడఁడు స్వర్ణవిలోచనుఁడంచు నుగ్రుఁడై.— ఆ. ౩.

చ. గెలిచితి సర్వదేవతలఁ గేశవుఁ డొక్కఁడె తక్క నాతనిన్
గెలిచినఁ గాని యీ గెలుపు గెల్పుట కాదది యెట్టులంటిరేఁ
దొలుత వరాహమై యనుజుఁ ద్రుంచు టెఱుంగరె నూడుదీర్పఁ గాఁ
గలుగని గెల్పు దేల బలగౌరవమేటికి శౌర్యమేటికిన్ — ఆ. ౪.

ఉ. ముక్కునఁ గవ్వకట్టి నిను ముందుగనీడిచి తెమ్మటంచు మా
రక్కసిఱేఁడు పంచె విను రాదివిజర్షభ యింకనట్టిటున్
దిక్కులు చూడనవ్విధువ దేవరమైనను నీకు వెన్క నే
ద్రొక్కుదఁ గాని రమ్మనుచు ముందలఁ బట్టుఁగడంగనద్ధతిన్.— ఆ. ౫.

శా. ఔరా విప్రుఁడనంచు నన్ జాలకసేయన్వచ్చితే మంచిదే
రారమ్మా ధనువూని నీదయిన క్షాత్రంబేను వీక్షించెదన్
శూరత్వంబులు మీకె యంచు నజుఁ డెచ్చో ముద్రగావించెనే
లేరా బ్రాహ్మణశూరులింకెటను గల్పింతున్నను జూపుమా.— ఆ. ౬.

శా. పౌనా నే వెలయాలనా యిటులు నీవాదన్ బళీ చాలుఁ బో
పో నవ్వేరెవరైన విన్న నిట నేర్పుల్సూపఁగా వచ్చితో
నానాఘుండిది విన్నయంతఁ దనకున్నాకన్న హో హో నిరా
దా నావంటి కులాంగనామణికి న్యాయంబౌనె యీమార్గముల్.— ఆ. ౭.

మ. ఎలనాగా! తలయెత్తి చూడఁగదె వీరెవ్వారు వీరేమికా
వలెనే యంచని యమ్మలక్కలటుత్రోవన్ వేఁడ నీపైఁడి చా
యలచే మించు నతండు నామఱఁది యానంచంతటన్ సిగ్గుచేఁ
దలవంచున్నహికన్యవారలదె యాతం డెవ్వరంచున్నగన్.— ఆ. ౮.

ఉ. ఓ యిగురాకుబోఁడి! కనవో వినవో యిదియేమి చెల్ల నీ
ప్రాయపుఁదోయజాక్షు లెడఁబాయరొ కప్పుడు ప్రాణనాథులం
బ్రాయము రిత్తఁబుత్తురటె పల్కవె నీమదినున్నయట్టి యా
నాయకుఁ దెల్పవే త్రిదశనాయకుఁగోరినఁ దెచ్చికూర్చెదన్.— ఆ. ౯.

శా. రంభాభోగముఁగోరి యాగముల కర్థంబెల్ల వెచ్చించుటా
యంభోదమ్ములఁజూచి చెర్వు జలమాద్యంతంబు చల్లించుటల్
సంభోగేచ్ఛ జనించెనేని మఱి వేశ్యారత్నముల్లోకో
సంభోగించఁగరాదె కానరుజనుల్ జ్ఞానంబు సామాన్యమే.— ఆ. ౧౦.

అవుడూరి - కిచ్చయ్య.

ఈ కవి కాళిదాస ప్రణీతమయిన రఘువంశ మహాకావ్యమును పదియాశ్వాసములగ్రంథముగా రచియించెను. కిచ్చయ నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; గురవయామాత్యుని పుత్రుఁడు; హారితసగోత్రుఁడు; చెన్న కృష్ణశాస్త్రిశిష్యుఁడు. ఇతఁడు నూఱు నూట యేఁబది సంవత్సరములక్రిందట నుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఆంధ్రరఘువంశ కావ్యము సంస్కృతకావ్యమంత మనోహరముగా లేకపోయినను మొత్తముమీఁద రసవంతముగానే యున్నది. కవిత్వశైలి తెలియుటకయి రఘువంశమునుండి రెండు మూఁడుపద్యముల నిందుఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

ఉ. ఉన్నతమర్త్యలభ్యపదమొందెదనన్మతి నూర్ధ్వబాహుఁడై
యున్నసగర్వఖర్వ మనుజోత్తము నైవడి మందబుద్ధి నై
కొన్న నరుండు సాధు కవికుంజర కీర్తి సహించ నెంచినన్
సన్నుతి చేయఁబోవుదురొకో సత్కవులైన సమస్తభూజనుల్,— ఆ. ౧.

చ. పొలఁతిరో! విను ముత్తియపుఁ బూసలఁబోలెడు బాష్పవారిబిం
దులఁ బరిపంథిధాత్రిపవధూస్తనపాళిని బ్రస్తరించు నీ
కలితమహాజిఁడైన మహీకాంతునిచేత సమర్పితంబులై
యలరె గృహీతసూత్రకములై తగుమౌక్తిక తారహారముల్.— ఆ. ౪.

మ. తనపై విశ్వసనంబు పంక్తిముఖభర్తృత్వంబున న్మెచ్చెం
దని యీ భూజనులియ్యెడన్ నిజచరిత్రంబందు విశ్వాస మొం
దిన మీయాజ్ఞఁ బరిగ్రహింతుఁ దనయాస్త్రీం గాంచి శోధిల్లు న
జ్జనకక్ష్మావిభు కూర్మిపుత్రినని కౌసల్యాతనూజుండనన్.— ఆ. ౫.

ఈకవి రఘువంశము గాక మాధవాభ్యుదయమను మఱియొక ప్రబంధమునుగూడ రచియించెను. ఈక్రింది రెండుపద్యములును మాధవాభ్యుదయములోనివి—

ఉ. అంతటనొక్కనాఁడు చతురాస్యుఁడు వేదచయంబుఁ గానమిన్
వంతనురంతచింత బలవంతము పంతము సంతసిల్ల శ్రీ
కాంతనితాంతకాంత పదకంజయుగంబు మదిన్ ఘటించి య
శ్రాంతభయమ్మెక భక్తిఁ గరసారసముల్ముకుళించి యిట్లనన్.

శా. త్రుంతున్ సోమకు నుద్ధరింతు నిగమస్తోమంబు లంచున్ రమా
కాంతుండొందె సువర్ణసంఘటిత జాగ్రత్పుప్పవర్షీకృతా
తాంతోత్తాలకరాళవాలహతి ధూతప్రోదినీశాప్రుష
త్సంతానాహతినిష్పతత్సురతరూద్యత్సూనమీనాకృతిన్.— ఆ. ౧.

రోసనూరి - వేంకటపతి.

ఈకవి విష్ణుమాయావిలాసమను మూడాశ్వాసముల పద్యకావ్యమును రచియించి దానిని వేంకటగిరి సంస్థానప్రభువయిన శ్రీవెలుగోటి బంగరు యాచమనాయని కంకితము చేసెను. ఇతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; లింగనామాత్యుని పౌత్రుఁడు; గంగనమంత్రి పుత్రుఁడు; కాశ్యపగోత్రుఁడు. కృతిపతి తండ్రియైన కుమారయాచభూపాలుఁడు తనకు “తిక్కయజ్వ” యను బిరుదము నిచ్చినట్లు కవి యీపద్యమునఁ జెప్పుకొన్నాఁడు—

మ. నను శ్రీభూపతిలింగపాద భజనానందున్ గుమారేచ భూ
జనపాలాగ్రణి తిక్కయజ్వయనుచుం జాలంగఁ జేరిచ్చి ప్రో

చినఁ బెంపొందినరోసనూరికులునిక్ శ్రీ వేంకటాఖ్యుం గృపా
ఘనగంభీరశుభైకదృష్టి వెలయంగాఁ జూచి పల్కెం దగన్.

ినాయకఁడైన బంగరు యాచమనాయఁడు ఔరంగజేబు ఢిల్లీచక్రవర్తిగానున్న ములో ౧౬౯౬వ సంవత్సరమునందు వెల్లూరి నబాబగు జుల్ఫగారుచేఁ జంపఁ బడెను, ఈపుస్తకము ౧౬౯౦వ సంవత్సరప్రాంతములయందు రచియింపఁబడినదని ప్పవచ్చును. వేంకటగిరిసంస్థాన ప్రభువు లనేకులు తెలుఁగుభాషయం దభిమానవం లవారయి కవులను బ్రోత్సాహపఱిచి తా మనేకప్రబంధములకుఁ గృతిపతులయిరి. వీరు పద్మనాయకవంశజులయిన వెలమలు. ఈ సంస్థానమును స్థాపించిన మూల పురుషుఁడు బేతాళనాయఁడను బిరుదనామముగల చెవిరెడ్డి. ఇతఁడు చేయూరి పోలిరెడ్డికుమారుఁడు. ఇతఁడు తన నివాసస్థలమైన యనుమగల్లుగ్రామమున రేచెర్ల యాచఁడు (ఏచఁడు) అను మాలవానిచేతఁ దన పొలమును దున్నించుచుండఁగా నాగటికఱ్ఱున కొక్క రాగిశాసనము తగిలెను. దానిని జదివిచూడఁగా నందు "నాగభైరవపొలము" అనుచోట తొమ్మిదిలక్షలధనము భూస్థాపితమయి యున్నదనియు, నరబలియిచ్చినపక్షమున బలియిచ్చినవానికాధనము దక్కుననియు, వ్రాయఁబడియుండెను. అతఁ డప్పుడేమిచేయుటకును తోఁచనివాఁడయి యేచనితో నాలోచింపఁగా, వాఁడా స్థలమునందుఁ దన యింటిపేర నొకగ్రామముకట్టించి తన యింటిపేరును గోత్రముగాఁ బెట్టుకొని వంశమునందుఁ బుట్టిన పురుషులకెల్లను దనపేరు పెట్టుచు వివాహము చేయవలసివచ్చినప్పుడెల్ల ముందుగాఁ దన కులజులలో నొక్కనికి వివాహము చేయుచువచ్చుట కంగీకరించినపక్షమునఁ దాను బలియగుట కొప్పుకొనెద నని రెడ్డితోఁ జెప్పెను. చెవిరెడ్డియు వాఁడు కోరిన నియమముల కన్నిటికి నొప్పుకొని యప్పుడే వాని నాపొలమునకు బలిపెట్టి యానిక్షేపమును స్వాధీనముచేసికొనెను. తరువాత నతఁడా క్షేత్రమున రేచెర్లయను గ్రామమునుగట్టించి, తనగోత్రమును రేచెర్ల వారని మార్చుకొని, ఆయూరువిడిచి పిల్లలమఱ్ఱియను గ్రామముచేరి యాచోటు నివాసముగాఁ జేసికొనెను. ఈగ్రామమునం దతఁ డొకనాఁడు రాత్రి చీఁకటిపడు వఱకును పొలములోఁ బనిచేసి యింటికి వచ్చుచుండఁగా దారిలో నురుములతోను మెఱుములతోను గొప్పవానవచ్చెను. ఆవానలో నతఁ డొక మఱ్ఱిచెట్టుక్రిందికిఁబోయి నిలువఁబడియుండఁగా, చెట్టుమీఁదినుండి యొకభూతము దిగివచ్చినట్లాతనిదృష్టికిఁ గనఁబడెనఁట! అతఁ డెంతమాత్రమును జడియక చేత ఖడ్గముధరించి యెదురుగా నడువఁగా, అతని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి యా బేతాళుఁడు చెవిరెడ్డియు నాతని సంతతివారును శౌర్యసామ్రాజ్యైశ్వర్యవంతు లగుదురనియు శత్రులతోడి యుద్ధము

లలో నెల్లఁ దాను దోఁపడి వారికి జయము కలిగింతుననియుఁ బలికినట్లాతని చెవులకు వినఁబడెనఁట! బేతాళుఁ డాతనికిఁ బ్రత్యక్షమయి వరములిచ్చెనన్న వార్త దేశమునం దంతటను వ్యాపించి యచిరకాలములోనే కాకతీయప్రభువయిన గణపతిరాజు సోఁకఁగా, అతఁడా చెవిరెడ్డిని దనరాజధానియైన యొరంగల్లునగరమునకు గలక్షరూపాయలువచ్చు గ్రామములిచ్చి తనవద్ద సేనాపతినిగా నియమించి "పిల్లల బేతాళనాయఁడు" అన్న బిరుదు పేరిచ్చి గౌరవించెను. ఇది ౧౨౫౦ వ సంవత్సర ప్రాంతమయియుండును.

ఈతఁడు చేసిన నియమముల ననుసరించి యీతనివంశమువారు నేటివఱకును యాచనామమునుగూడఁ దమపుత్రుల నామమునకుఁ జేర్చుచు, తమయింట వివాహము జరపుటకుముందుగా నొక మాలవానికిఁ బెండ్లిచేయుచు, పూర్వ మర్యాదను జెల్లించుచున్నారు. చెవిరెడ్డియొక్క ద్వితీయపుత్రుఁడయిన ప్రసాదిత్యనాయఁడు గణపతిరాజుయొక్క మరణానంతరమునం దాతనిభార్యకును బుత్రికకును సహాయుఁడయియుండి రాజ్యమన్యాక్రాంతము కాకుండఁ గాపాడి కాకతిరాయ రాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁడని బిరుదందెను. చెవిరెడ్డి యింటిపేరు రావువారు. ఈ రావువారు మొదట నోరుగల్లురాజ్యముననేయుండి పేరొందినను, తరువాతఁ దమ పౌరుషమువలన నన్యభూమ లాక్రమించుకొని సంస్థానప్రభువులయిరి. ఈ వంశమువారిలో నొకఁడగు తిరుమలనాయఁడు కృష్ణదేవరాయలరాజ్యకాలములో వెలుగోటిరాజ్యమును సంపాదించి వెలుగోడుపట్టణము తనకు రాజధానిగాఁ జేసికొన్నందున, ఆతని వంశమువారప్పటినుండియు వెలుగోటివారనఁబడుచున్నారు. విష్ణుమాయావిలాస కృతిపతియొక్క తాతయైన పెద్దయాచమనాయఁడు పరుల కన్యాక్రాంతమయిన వేంకటగిరిపురమును మరల స్వాధీనపఱుచుకొని దానిని స్వరాజధానిని జేసికొనఁగా నాఁటినుండియుఁ దత్సంతతివారి కదియే రాజధానిగానున్నది. చెవిరెడ్డి వంశజులలో నొక్కఁడగు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు బమ్మెర పోతనామాత్యునివలన నుద్దండభోగినీదండకమును శ్రీనాథునివలనఁగొన్ని కృతులనుబొందుటయే కాక తాను పండితుఁడయి సింగభూపాలీయమను నలంకారశాస్త్రము మొదలగు సంస్కృతగ్రంథములను సహితము రచించెను. ఆతని వంశజులలో నొకఁడగు రాయపనాయఁడు ౧౬౨౧ వ సంవత్సర ప్రాంతములయందు భానుమతీపరిణయము కృతినందెను. ఈ వెలుగోటివారిప్పటికిని తెనుఁగు కవుల నాదరించుచున్నారు. కవిత్వరీతి తేటపడుటకయి విష్ణుమాయావిలాసములోని రెండుపద్యములఁ జూపుచున్నాను—

చ. ఇటువలెనే నియోపయన మిప్పుడు మీరఖిలేశ మాయలన్
బటువగు విష్ణుఁడంచ నెడు పల్కులు సిద్ధము సుందరిక్రియన్
కుటిలశిరోజియైన హరిగొబ్బునఁ జూచితిరేని మీకు నె
క్కుటఁ జపలత్వమైనతటి గౌరవమెట్లగునో తలంపుఁడీ.— ఆ. ౧.

చ. వనయువతీవసంతుల వివాహమహోత్సవవేళ నెమ్మదిం
దనరు కుతూహలంబున లతాలలనల్కర పల్లవంబులన్
ఘనముగ సేసవెట్టుటకుఁగా ధరియించిన సూక్తికంబులో
యనవిలసిల్లె నెల్లెడ మహాసుకుమారక కోరకావళుల్.— ఆ. ౩.

తకెళ్ళపాటి - లింగన్న.

ఆధునికుఁడైన యీ కవియొక్క కాలమెప్పుడో నిశ్చయముగాఁ దెలియలేదు గాని యితఁ డించుమించుగా నూఱు నూటయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందట నుండిన ట్లూహించఁదగియున్నది. నూఱు సంవత్సరముల క్రిందట రచియింపఁబడిన లక్షణ గ్రంథములలో సహిత మీతని గ్రంథములలోనుండి లక్ష్యములుగాఁ గైకొనఁబడిన పద్యములు కానరావు. అట్లు గైకొనఁబడకపోవుట కీతని కవనము లక్షణవిరుద్ధముగా నుండుటయే కారణమయి యుండవచ్చును. కవి తాను రచియించిన గ్రంథముల పేళ్లను త్తర హరిశ్చంద్రకథలోని యీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పికొనియున్నాఁడు—

సీ. తగరచించితిని మదనమోహినీవిలాసంబు మెప్పుగ యౌవనంబునందు
భక్తిసూర్యతనయాపరిణయంబనెడు ప్రబంధంబుఁ జెప్పితిఁ బ్రౌఢిమమున
నావెన్కవిద్యుత్ప్రభావిలాసము వేడ్కఁ ఘటియించితిని యక్షగానరీతి
నలువదియేండ్లప్రాయమున నుత్తరహరిశ్చంద్రాఖ్యకథయిది సారమతిని
వేంకటేశ్వర శ్రీరామవిభుల కెలమి । నంకితంబుగ మునుచెప్పినట్టికృతుల
రీతి నిది కృష్ణునకుసమర్పించి యిప్పు । డిలను ధన్యుండనైతి నార్యులు నుతింప.

వీనిలో మదనమోహినీవిలాసమును, సూర్యతనయాపరిణయమును, ఉత్తర హరిశ్చంద్ర కథయు, పద్యకావ్యములనియు, విద్యుత్ప్రభావిలాసము యక్షగానమనియు, పైపద్యము వలననే తెలియవచ్చుచున్నవి. ఈకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; హరితసగోత్రుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు; చిట్టయ్యపౌత్రుఁడు; వేంకటపతిపుత్రుఁడు. ఈతని తల్లిపేరు సూరమ్మ. ఇతనిది రసవంతమైన ప్రౌఢకవిత్వము కాదు; యౌవనకాలమున రచియించిన గ్రంథములలోనేకాక యలువదియేండ్లు వచ్చినతరువాత రచియించిన యుత్తర

హరిశ్చంద్రకథలో సహితము లక్షణవిరుద్ధము లయిన ప్రయోగము లనేకములు కానఁబడుచున్నవి. ఈతని గ్రంథములలోని రెండేసిపద్యము లిందుదాహరింపఁబడుచున్నవి—

మదనమోహినీవిలాసము.

ఉ. అక్కట మానివర్యుఁ డమరాధిపుతోఁ బలుకంగనూరకే
గ్రుక్కననుండలేక ప్రతికూలుఁడవై పరుషంబువల్కి నే
నిక్కడికేలవచ్చితి సహింపఁగరాని వియోగవహ్నిచేఁ
బొక్కఁగనేల దేవవిటపుంగవు లింతకు నవ్వకుందురే.

ఉ. కమ్మనివింటిబోయ యొడికంబుగ సంజమెఱుంగుటగ్గిచే
బొమ్మకకోకదంపతులపై వడిఁ బుప్పొడిమందుకాల్వఁగాఁ
దిమ్మితుపాకినాళమున దారున వెల్వడు నుక్కగుండ్లు నా
దొమ్మిగఁ జిమ్మరేఁగె నలతుమ్మెదలెల్ల సరోవరంబులన్.

సూర్యతనయా పరిణయము.

ఉ. ఒచ్చెములేనిరూప మహిమోన్నతి యాసతికేతగుంగ చా
యచ్చున నొత్తినట్లు వెలయన్ లిఖియింపఁగ నీకె చెల్లుఁగా
ఇచ్చెలువన్ వరింపఁగలఁడే యొకఁడెంతను నన్నుఁగన్న యా
పచ్చనిశాటివాఁడె తగుఁ బంకజలోచనఁ బెండ్లియాడఁగన్.— ఆ. ౨.

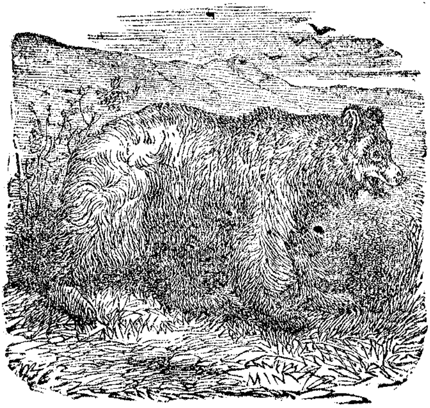
చ. హరియలధర్మసూతిపురి నప్పటికుండెను వింటిరే రమా
వరుఁ డిటువచ్చునోయనుచు వారకచూచితి మిన్నినాళ్లు నేఁ
డరుదుగ నొక్కమాట విననయ్యె ముకుందుఁడు వేఁటవచ్చె ని
ర్జరవరసూనుతోడనని సత్యమొ లేకదియున్ మృషోక్తియో.— ఆ. ౫.

ఉత్తరహరిశ్చంద్రకథ.

చ. జలరుహబాంధవాన్వయనిశాధవ! యోనరనాథ! నేఁడుగా
ఫలితములయ్యె మాక్రతు జపవ్రతహోమతపఃప్రధానముల్
కలఁగి మహాపదల్గడచి కాంతయు మీరును బుత్రరత్నమున్
వలనుగ సర్వరాజ్యవిభవంబు వహింపఁగఁ జూడఁగాంచుటన్.

మ. సకియా! యేను త్రిశంకుసూనుఁడ హరిశ్చంద్రుండు నాపేరు పా
యక సైన్యావళితోడ ఘోరమృగయావ్యాసక్తచిత్తుండనై
ప్రకటారణ్యగిరీంద్రసానువులు చేరన్వచ్చి వర్తించుచో
నొకక్రోడంబలయించి చిక్కకరుదే నొక్కండఁ దీవ్రంబుగన్.

ఎలుఁగుబంటి.

ఎలుఁగుబంటిని సంస్కృతభాషలో భల్లూకమందురు. భల్లూకములు మాంసమును తినిగాని శాకాదులను భక్షించిగాని బ్రతుకఁగలవు. అంతేగాక యివి యితర మాంసభక్షకజంతువులవలెఁ బ్రపంచమునందలి యొక్కొక్కప్రదేశమందే యుండునవిగాక మనుష్యునివలె నుష్ణదేశములలోను శీతలదేశములలోను సమస్తప్రదేశములలోను వసింపఁదగినవిగానున్నవి. ఎలుఁగుగొడ్లలో ననేకజాతులుగలవు. ఆయా జాతులనుబట్టి వానివాని పరిమాణములు వేఱుపడియుండును. అన్నిజాతులలోను మగవి యాఁడువానికంటెఁ బెద్దవిగానుండును. కొన్ని భల్లూకములు పింగళవర్ణము కలవిగానుండును. యూరోపుఖండములోనుండు వానికంటె హిమాలయపర్వతప్రాంతములయందుండు పింగళభల్లూకములు చిన్నవి. ఇవి సామాన్యముగా ముట్టె మొదలుకొని తోఁకవఱకును నాలుగునర యడుగులు మొదలుకొని యైదునర యడుగులదాఁక పొడుగుకలవిగానేయున్నను, కొన్నికొన్ని యేడునరయడుగుల పొడుగువఱకునుండును. ఈ హిమాలయభల్లూకములు గ్రీష్మకాలమునందు హిమమండలమునకు సమీపమున నున్నతప్రదేశములయందు వసించుచు, చలికాలములయందు క్రిందికిదిగి యడవులలో సంచరించుచు బయలిమీఁదికి సహితముపోయి యాహారమునిమిత్తమయి ఫలములును ధాన్యములును గల గ్రామసామీప్యములకును దఱుచుగా వచ్చుచుండును. శీతకాలములో నివి పర్వతగుహలలోఁ జేరి యందు యోగనిద్రచెంది యొడలెఱుఁగక పడియుండి, ఫాల్గుణమాసాంతమున వసంతఋతు వారంభము కాఁగానే మరలఁ దెలివొంది బయలువెడలి మంచుకరఁగిన పర్వతపార్శ్వములయందు గడ్డి మొలకలను భక్షించుచు దుంపలను బ్రవ్వుచు పురుగులనుబట్టి తినుటకయి రాళ్ళను తాఱుమాఱు

చేయుచు చైత్రవైశాఖమాసములలో విచ్చలవిడిగా బయలఁదిరుగుచుండును. లేఁబచ్చికయు, మొక్కలును, దుంపలును వానికప్పుడు ముఖ్యాహారములు; అవి యడవులలో లభించునట్టిగాని పల్లెలచేరువకుఁబోయి దొంగిలించునట్టిగాని వివిధఫలములను ధాన్యములనుగూడఁ దలుచుగాఁ దినును. అప్పుడప్పుడవి మేఁకలను గొఱ్ఱెలను జంపి తినుటయు, చచ్చిన జంతువుల మాంసమును దినుటయుఁగూడఁగలవు. యూరపుఖండములోనుండు పింగళభల్లూకములు తఱుచుగా మేషాదిజంతువులను హింసించుచుండుటయేకాక కొన్ని సమయములయందు గోవులను గుఱ్ఱములను సహితము చంపి భక్షించును. అక్కడ శాకాదులు విశేషముగా లేకపోవుటచేత మాంసభక్షణ మధికముగా సంభవించుచున్నదిగాని శాకాదులు పుష్కలముగాఁగల హిమాలయముల యందలి పింగళ భల్లూకములు సామాన్యముగా మాంసభక్షకములుగాక శాకాదులతోనే పొట్టపోసికొనునవిగానున్నవి.

ఎలుఁగుబంట్లకు పసిపట్టుశక్తి విస్తారముగానున్నను, దృగ్బలమును శ్రవణశక్తియు మందములుగానున్నవి. కొన్నివేళల భయపడినప్పు డీయెలుఁగులు వికారముగా పరుగులెత్తుచు వేగముగా పోఁగలిగినను సాధారణముగా మందగమనము కలవిగానున్నవి. చెట్లెక్కఁగలవుగాని హిమాలయ పర్వతములలో వసించెడి యివి యెప్పుడోకాని యెక్కవు. ఈ హిమాలయ పింగళభల్లూకము సాధుజంతువు; ఇది యెప్పుడును మనుష్యులజోలికిరాక గాయపడినప్పుడు సహిత మెన్నఁడోకాని మనుష్యుని నెదిరింపకుండును. ఈ యెలుఁగుబంట్లాశ్వయుజ కార్తికమాసములలో సంభోగించి యేఁడుమాసములు చూలుదాల్చి చైత్ర వైశాఖమాసములలో సాధారణముగా రెండేసిపిల్లలచొప్పునఁ బెట్టును. ఈపిల్లలు పుట్టినప్పుడు మిక్కిలి చిన్నవయి పందికొక్కులంత లేసియుండును; వానికప్పుడు దేహమున బొచ్చులేక కన్నులుమూఁతలు పడియుండును. అవి యట్లు నాలుగువారములవఱకును కన్నులు తెఱవకయుండి మూఁడు నాలుగు నెలల వయస్సువచ్చినతరువాత తల్లువెంటఁ దిరుగ నారంభించును. ఈక్రొత్తపిల్లలతోడఁగూడ వెనుకటిసంవత్సరములలోఁ బుట్టినపిల్లలు సహితము తల్లుల వెంటఁ దిరుగుచుండును. మూఁడుసంవత్సరములకవి యుక్తవయస్సుకలవయి పెద్దవగును గనుక, అటుతరువాత నవి తల్లినివిడిచి స్వతంత్రముగా సంచరించును. ఈయెలుఁగు గొడ్లను పెంచి మచ్చికచేయవచ్చును. ఇవి యేఁబదిసంవత్సరములవఱకును జీవించును.

ఈ హిమాలయములలోనే యొకజాతి నల్లభల్లూకములును గలవు. ఇవి యంత పెద్దవికావు; వీనిబొచ్చు కఱుచయయి మెత్తగానుండును; కొంతవఱకు గోళ్లు పొట్టివయినను బలిష్ఠములయి వంపుగానుండును; చెవులు దీర్ఘములయి పొడుగయిన

వెంట్రుకలతోఁ గప్పఁబడియుండును; నల్లని దేహముమీఁద ఱొమ్మునం దొక తెల్లని మచ్చయుండును. ఇవి సామాన్యముగా పొడుగునం దయిదడుగులు మొదలుకొని యైదునరయడుగులవఱకు నుండును. ఇవి తఱుచుగా నూళ్లచేరువకుఁబోయి పొలములలోను తోఁటలలోను జొచ్చి ధాన్యములను పండ్లను తినిపోవును. ఇవి కొన్ని సమయములయందు గ్రామములలోనే చొచ్చి యిండ్లమీఁదఁ గాచిన సొరకాయలను సహితము రాత్రివేళ భక్షింపఁబోవును. ఇవి ముఖ్యముగా దుంపలను పండ్లను దిని బ్రతుకును. చెదలనిమిత్తమయి యివి పింగళభల్లూకములంత విస్తారముగా భూమిని త్రవ్వకపోయినను పండ్లనిమిత్తమయి వానికంటె నెక్కువగా వృక్షముల కెగఁబ్రాఁకుచుండును. ఇవి ప్రాతఃకాలమునందును రాత్రులయందును బలుమాఱు పండ్లచెట్లమీఁదఁ గనఁబడును. తేనె వీని కత్యంతప్రియమగుటచేత, ఇవి చొరవచేసివచ్చి గ్రామములలోఁ బట్టిన తేనెపట్లను సహితము తినిపోవును. వీనికి తేనెయందెంతయిష్టమో మాంసమునందును నంతయిష్టమే. కాఁబట్టి యివి గొఱ్ఱెలను మేఁకలను వేళ్ళను మాత్రమే కాక పశువులను గుఱ్ఱములను సహితము చంపి భక్షించును. పింగళ భల్లూకమునకంటె నీ నల్లభల్లూక మెక్కువ క్రూరమయినదయి చంపియు గాయపఱిచియుఁ గొన్నిసమయములయందు మనుష్యులకు సహిత మపాయకరమయినదిగా నుండును. ఇది యీఁతయం దధిక ప్రావీణ్యము కలదయి వానకాలమునఁ బొంగి వేగముగాఁ బ్రవహించుచుండెడి యేళ్ళను సహిత మవలీలగా దాఁటిపోవును.

మనదేశమునం దెల్లయెడలను సామాన్యముగాఁ గానఁబడెడు నల్లభల్లూకము సోమరి యెలుఁగుగొడ్డనఁబడును. దీనిబొచ్చు ముతకదయి పొడుగుగానుండి భుజములమధ్య మఱింతదీర్ఘముగానుండును. దీనికి వర్ణము నల్లగాను, గోళ్లు తెల్లగాను, ఉండి ఱొమ్మున తెల్లని మచ్చయొకటియుండును. తోఁకనుండి తలవద్దకు దీనిపొడుగు నాలుగునర యడుగులు మొదలుకొని యైదునర యడుగులవఱకునుండును; ఎత్తు భుజములవద్ద రెండు మొదలుకొని మూడడుగులవఱకు నుండును. ఈజాతిలోని తక్కిన వానివలెనే యివియు నాఁడవి చిన్నవిగాను, మగవి పెద్దవిగాను, ఉండును. ఆఁడువానిలో చిన్నవి ౧౭౦ పౌనులును, మగవానిలో పెద్దవి ౨౫౦ పౌనులును, తూఁగును.

తఱుచుగా వేఁటగాండ్రు చంపుచుండుటవలన వీనిసంఖ్య మనదేశమునం దంతకంతకు తగ్గుచువచ్చుచున్నది. పూర్వము నిత్యమును గనఁబడెడి కొన్నిప్రదేశములలో నిప్పుడెప్పుడో కాని యెలుఁగులు కానరావు. దుంపలు చీమలు మొదలయినవాని నిమిత్తమయి త్రవ్వెడుగోతులవలనను, తేనె పండ్లు మొదలయినవాని నిమిత్తమయి ప్రాఁకు చెట్లమీఁది గోటిగీఱలవలనను, అవియుండెడు స్థలములను సులభముగాఁ

జెలిసికొనవచ్చును. ఈ యెలుఁగులు సాధారణముగా నొంటిగాఁగాని, రెండు మూఁడు చేరి జతలుగాఁగాని, యుండును. జతలుగా నుండనప్పు డందొకటి తల్లియు మిగిలినవి దాని యెదిగినపిల్లలునయి యుండును. అవి సాధారణముగా పొదరుటడవి లోను చిట్టడవిలోను గుట్టలలోను వసించుచు, ఎండకాలమునందును వానకాలము నందును పిల్లలనుబెట్టు కాలమునందును కొండగుహలలోనికిఁ బోవుచుండును. శీత కాలములోను గుహలు దొరకనిసమయములలోను పగలెల్ల గడ్డిలోను పొదలలోను చెట్లయందలి పల్లములలోను పరుండి, రాత్రులు మేఁతకయి సంచారము వెడలును. నిర్మానుష్య ప్రదేశములయందు పగలుజాము ప్రొద్దెక్కువ అగును సంచరించుచుండినను, మనుష్యసంచారముగలచోట్ల పగలెప్పుడును గనఁబడవు. అయినను మబ్బువేసిన దినములలో నివి పగలంతయు సంచారము చేయును.

దీర్ఘములయిన తలకు వెండ్రుకలనుబట్టియు, నిడుపుముట్టెనుబట్టియు, పొట్టి వగు వెనుకకాళ్ళనుబట్టియు, ఈ భల్లూకము లన్నిజంతువులలోను వికృతముగా కనఁబడును. ఇవి పర్వతముల నవాయాసముగా నెక్కును. చెట్లనెక్కినప్పుడు నడుమనడుమ జారుచువచ్చినట్లు మ్రానిమీఁద గోళ్ళచారలు కనఁబడును. ఈ యెలుఁగుల నఖములు మనుష్యులవ్రేళ్ళంత లేసి పొడుగుండును. ఇవి సామాన్యముగా పండ్లను పురుగులను తినును. రేగుపండ్లు, మారేడుపండ్లు, వత్తిపండ్లు, మేడిపండ్లు, రేలకాయలు, ఇప్పపువ్వులు మొదలయినవియు, లద్దెపురుగులు, చీమలు, చెదలు మొదలయినవియు, వీనికి నిత్యాహారములు. ఇవి రాత్రులు బైలుదేరి క్రిందనిలుచుండి చెట్లకొమ్మలను వంచిగాని పైకెక్కి శాఖలనుగదల్చిగాని పండ్లురాల్చును; అడుగున నుండు పురుగులకయి రాళ్లు పెల్లగించును; పక్షిగూళ్ళకయి వృక్షాగ్రముల కెగఁ బ్రాఁకును; చెదపురుగులకయి భూమిలో లోతుగా పుట్టలుత్రవ్వును. ఇట్లు త్రవ్వఁ బడినగోతులు కొన్నిసమయములయందయిదా ఱడుగుల లోఁతుకలవయి భల్లూకము లచేఁ ద్రవ్వఁబడినవని నఖచిహ్నములచే నానవాలు పట్టఁదగియుండును. లోపలినుండి పయికి గాలిని బలముగా విడుచుటకును పయిగాలిని లోపలికి గట్టిగా పీల్చుటకును వీనికనన్యసాధారణమయిన శక్తికలదు. ఇవి చెదలపుట్టలను జూచినప్పుడు పైపుట్టను గోళ్ళతో త్రవ్వివేసి రంధ్రములలోఁబడిన మన్ను మొదలయిన పదార్థములన్నియుఁ బైకెగిరిపోవునట్లుగా రంధ్రములదాపున ముట్టె పెట్టిగట్టిగా నూఁదివేసి, పిమ్మటపుట్టలో నున్న చెదపురుగులన్నియు నోటిలోనికి వచ్చునట్లుగా లోపలిగాలిని సత్తువకొలఁది పీల్చును. బిగ్గరగాఁ బీల్చినప్పు డొక్కటియు మిగులక పుట్టలో నట్టడుగున నున్న చీమ సహితము నోటిలోపలికివచ్చియూచప్పుడిన్నూఱుగజములదూరమున అగునువినఁబడు

దక్షిణహిందూస్థానమునందీ యెలుఁగుబంట్లు తియ్యకల్లునందు వాసక్తికలవయి యీతచెట్లను తాటిచెట్లను ప్రాఁకి యీండ్రవాండ్రు చెట్లకొనలకుఁ దగిలించిన కుండలలోని కల్లంతయు త్రాగి కొన్నిసమయములయందు మత్తుగొనియుండును. కల్లు మొదలైన తియ్యనివస్తువులవలెనే వీనికి చెఱకురసముకూడ మిక్కిలి యిష్టమగుటచేత, ఈ సోమరియెలుఁగులు పలుమాఱు తోఁటలలోపడి చెఱకుగడలను పాడుచేయును. అంతేకాక కొన్నిసమయములయం దివి చేలలోను పండ్లతోఁటలలోను జొచ్చి కాయధాన్యములను మొక్కజొన్నలు మొదలయినవానిని, చెట్లెక్కి మామిడిపండ్లను, భక్షించిపోవును. ఇవి కొన్నిసమయములయందు గొబ్బరచెట్లెక్కి కాయలురాల్చి పగులఁగొట్టి వానిలోని నీరుత్రాగుటయేకాక లేఁత మొవ్వతిని చెట్లను నాశముచేయును. చెవికిని కంటికిని లేకపోయినను ముక్కునకు విచిత్రమయిన సూక్ష్మశక్తి యున్నందున, ఈ యెలుఁగుపయికిఁ గనఁబడక చెట్లతొఱ్ఱలలోనుండు మధుకోశములను భూమిలోలోఁతుననుండు చెదలపుట్టలను పసిపట్టి తెలిసికొనును. మధుకోశములున్న తొఱ్ఱల ద్వారములు చేయిపట్టుటకు వకాశములేనంత సన్నముగా నున్నపక్షమున, చెట్టుయొక్క యెంతగట్టికఱ్ఱయైనను కొఱికి పండ్లబలిమిచే ద్వారముపెద్దదిచేసి లోపలికి చేయిపోనిచ్చి లాగి పెరను పురుగులను తేనెను సమస్తమును కలిపి మ్రింగివేయును. తేనెతెట్టెలను లాగుటకు తొఱ్ఱలలో చేయిపెట్టినప్పుడు లోపలి తేనెటీఁగ లెంతకుట్టినను పట్టినపట్టును విడువక తేనెను త్రాగివేయునుగనుక, గట్టిపట్టును మనవారు భల్లూకపుపట్టని చెప్పుదురు.

ఎలుఁగుగొడ్డు భయపడినప్పుడును గాయపడినప్పుడును భయంకరముగా నఱచును. అది సామాన్యముగా పిఱికిజంతువేయయినను కొన్నిసమయములయందు మనుష్యులమీఁదఁబడి ముఖ్యముగా శిరస్సును ముఖమును నఖములతో నక్కి కోఱలతో కఱచి కండలూడఁదీయును. అకస్మికముగా మనుష్యుఁ డెదురుపడుటచే బెదరినప్పుడది గోళ్ళతో గొప్పగాయములుచేసి పాఱిపోఁజూచునుగాని యితరసమయములయం దది గోళ్ళతో మనుష్యునిబట్టుకొని పండ్లతోఁ గఱచుచు వాఁడు కదలమెదలక పడిపోవువఱకును విడిచిపెట్టదు. ఆఁడుదయినయెడల నీనినప్పుడును, మగదయినయెడల గాయపడినప్పుడును, తప్ప మనుష్యుని నెదిరించి యది యిట్లు క్రూరముగా చిత్రవధచేయదు.

ఎలుఁగుగొడ్డు వేఁటకానికి మిక్కిలి భయంకరమైనశత్రువు. అది ముందటికాలితో నొక్కదెబ్బకొట్టెనా, ఆదెబ్బతో నయిదాఱంగుళముల లోఁతున గాయములయి యొక్కసారిగా నైదుబాడిసలతోఁ జెక్కినట్లు యిదుగోళ్ళతోను కండలుపయికూడిపడును. అది మనుష్యునివలె వెనుకకాళ్ళమీఁద నిలుచుండి నడవఁగలదు. కోపము

వచ్చినప్పుడు వెనుకకాళ్ళమీఁద నిలువుగా నిలుచుండి తన విరోధిని ముందటికాళ్ళ గోళ్ళతోఁగీఁటి నెత్తురు వఱదలు పాఱునట్లు చేయును. గాయపడనప్పటికంటె గాయపడినతరువాత దానికి పౌరుషము హెచ్చును. బలమైన గాయము తగిలి చచ్చినట్లు పడియున్న స్థితిలో వేఁటగాఁడు తన్ను సమీపింపఁగానే చివాలున లేచి మీఁదఁబడి వానిని వాఁడి నఖములతోఁ జీల్చివేసిన భల్లూకము లనేకములుగలవు. గుండెలలోనో కపాలమునందు మేదస్సులోనో మంచి దెబ్బతగిలినంగాని యది యొకపట్టునఁ జావదు. ఇతరస్థలములలో శరీరమందంతట నీటెపోటులును కత్తివాటులును తగిలి రక్తప్రవాహములు కట్టుచున్నను జావక కొన్నిసమయములయందది యెదిరిని జంపుచువచ్చినది. కాఁబట్టి చేత మంచితుపాకి లేక పట్టిబల్లెముతోను ఖడ్గముతోను దానిని సమీపించుట యపాయకరము.

ఈ భల్లూకములు సాధారణముగా మార్గశిర పుష్యమాసములలో పిల్లలను బెట్టును. పిల్లలకు రెండుమూఁడుమాసముల ప్రాయము వచ్చినతరువాత తల్లి వానిని తన వీపుమీఁద నెక్కించుకొని వెంటఁగొనిపోవుచుండఁగా, అవి తల్లి వెన్నమీఁది పొడుగుపాటి వెండ్రుకలను గట్టిగా పట్టుకొనియుండును. రెంటిని మోయలేనంత పెద్దవయినప్పుడొకపిల్ల తల్లివీపుమీఁదనుండఁగా రెండవది దానివెంట నడుచుచుండును. ఈ భల్లూకములను చిన్నతనములో పట్టుకొని పెంచి వానికి వివిధములయిన యాటలు నేర్పుదురు. ఎలుఁగుబంటి కాటలు నేర్పి దానిని గ్రామగ్రామమునకును గొనిపోవుచు దానిమూలముననే జీవనముచేయువారు మనదేశములో ననేకులు గలరు. అది పెంచినవానియందు ప్రేమగలదయి కుక్కవలె వానివెంటఁ దిరుగును. పెంపుడు భల్లూకములలో నలువదిసంవత్సరములు జీవించినవి కలవు.

హిమవత్పర్వతములలోనుండునట్టి పింగళభల్లూకములవంటివి సిబీరియాదేశమునందునుగలవు. ఆఁకలిచేత బాధపడుచున్నప్పుడును కోపము వచ్చినప్పుడును గొంతవఱకు క్రూరమయినదిగా నున్నను, ఇతరసమయములయం దీభల్లూక మపాయకరమయిన జంతువుకాదు. అయిదాఱుసంవత్సరముల ప్రాయముగల తమబిడ్డలిద్దఱు తప్పిపోఁగా తల్లిదండ్రు లొకసారి వారిని వెదకుకొనుచుఁబోయినప్పుడాబిడ్డ లొకతోఁటలో నొక పెద్ద యెలుఁగుబంటితో నాడుకొనుచుండఁ గానఁబడిరనియు, వారిలో నొకపిల్లవాఁ డెలుఁగునోటిలో పండేదో పెట్టుచుండఁగా రెండవవాఁడు దాని వీపుమీఁద నెక్కి యాడుకొనుచుండెననియు, అదిచూచి జననీజనకు లదరిపడి గొల్లున గోలపెట్టఁగా బిడ్డలతో నాటలాడుచున్న యాభల్లూకము వారి నక్కడవిడిచి తానడవిలోనికి నడిచెననియు, ఒక జంతుచరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు.

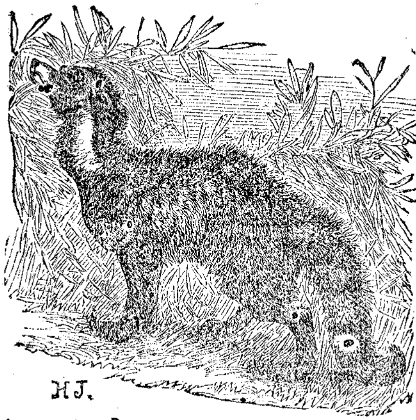
ఘాతుకమృగములన్నియు సామాన్యముగా నిప్పునుజూచి భయపడునవియగుటచేత, అడవిమార్గమునఁ బోవువారు వానిబాధను తప్పించుకొనుటకయి రాత్రులయందు తమచుట్టును గొంతదూరమున వలయాకారముగా మంటలువేసికొని తామానడుమను బరుండి నిద్రపోవుదురు. మార్గస్థు లిట్లుచేయుటచే నితరజంతువులు వారిని జేర సాహసింపకపోయినను, సిబీరియాదేశపు భల్లూకములుమాత్ర మామంటలను సరకుగొనక ముందుగా చేరువ జలాశయములకుఁబోయి యందు మునిఁగి యొడలిబొచ్చునిండ నీరునించుకొనివచ్చి యానీరు మంటమీఁద విదలించియు జలమయమయి నీరుకారుచున్న శరీరముతో సాహసముచేసి మంటమీఁదఁబడి దొర్లియు చిచ్చార్చి యనలావరణము చాఁటివచ్చి యందు శయనించినవారి కపాయముచేయుచువచ్చినవఁట.

అమెరికాదేశమునందు మిక్కిలి బలాఢ్యమయిన యొకజాతి తెల్లని యెలుఁగుగొడ్డుగలదు. అది బలశౌర్యములుగల క్రూరజంతువగుటచేత దానిని జంపుట మహాసాహసకార్యముగా నెంచఁబడి, ఆదేశమునందు దానిని జంపినవారినిగాక మఱియెవ్వరిని శూరత్వసూచకముగా దానిగోళ్ళతికి చేసిన పతకమును ధరింపనియ్యరు.

పైని జెప్పిన శీతలప్రదేశములయందుమాత్రమేకాక సముద్రము గడ్డకట్టుకొనిపోవు ధ్రువసమీపములయందలి యతిశీతలప్రదేశములయందు సహితము ధ్రువభల్లూకమనఁబడెడి యొక యెలుఁగుగొడ్డు వాసముచేయును. అది కేవల మాంసభక్షకజంతువు. ఆప్రదేశములయందు ఫలశాకము లేవియు లేనందుననే యది యట్టిది కావలసివచ్చెను. అది సముద్రపుదూడ లనఁబడెడు పెట్టుజంతువులను వేఁటాడియు, నీటిలో నీఁది చేపలను బట్టుకొనియు, జీవించును. అది పలువదిమైళ్ళ దూరమైనను సముద్రములో నీఁదఁగలదు. ఆప్రాంతములఁ దిరిగెడి యోడలు మంచుగడ్డలలో నిఱికికొనిపోయినప్పు డీ ధ్రువభల్లూకము లోడలలోనికి దుమికి యందలి మనుష్యులమీఁదఁ బడును. వీనిబొచ్చు తెల్లగా మెత్తగానుండును.

శాకములను మాంసమును దినెడి యీ పెద్దజంతువు నింతటువిడిచి యిఁక నింకొకజాతి చిన్నజంతువులకడకు వత్తము. ఈజాతిజంతువులకు పిల్లికివలె గుండ్రముఖముండక పొడుగుగానుండు ముట్టెయుండును. ఒక్కముట్టెమాత్రమేకాక శరీరమంతయు వీనికి దీర్ఘముగానేయుండును. వీనికి కాళ్లు కురుచగాను, తోఁక నిడుపుగాను, ఉండును. పిల్లికంటె వీనికి పండ్లు హెచ్చుగానుండును. పునుఁగుపిల్లులు, మానిపిల్లులు, ముంగిసలు మొదలయినవి యీజాతిలోనివి.

జవ్వాజిపిల్లి.

పయిపటమునఁ జూపఁబడినది జవ్వాజిపిల్లి యనఁబడును. జవ్వాజియనఁబడెడు సుగంధద్రవ్య మీజంతువునుండి కలుగుచున్నగనుక దీనికీపేరుకలిగినది. ఈజంతువులలో ననేకజాతులుగలవు. ఈజంతువులలో నాఁడదానికిని మగదానికినిగూడ తోఁక మొదట పొత్తికడుపులో రెండు మాంసగ్రంథులుండి వానిలో జవ్వాజి యూరుచుండును. అందూరెడి జవ్వాజి సూక్ష్మనాళములద్వారాను వానిక్రిందనుండు నొక సంచివంటి కోశము లోనికి వచ్చును. కత్తి మొరమూతివలె నిడుపుగానుండు ద్వారమొకటి యాసంచిలో నుండి వెలుపలికుండును. ఈజంతువులు మిక్కిలి సుందరములయి వాఁడికోఱలు గలవయి చురుకుఁదనముకలవిగానున్నవి. ఇవి జవ్వాదితీయుటకయి బలవంతముగా పట్టుకొన్నప్పుడు కఱచునుగనుక, ఈజంతువులను పెంచువారాసమయములందు వీనిని వెనుకతిరుగుటకు వీలులేని యిఱుకయిన పొడుగుబోనులలోఁ బెట్టి తలుపువేసి వెనుకపైపుననుండు సందులలోనుండి యినుప సలాక పోనిచ్చి దానితో తిత్తిలోని జవ్వాజిని గోకి తీసికొందురు. జవ్వాజి ద్రవపదార్థముగాక వెన్నవలె జిగటగానుండు వస్తువయి యున్నది. ఇది యొక్కసారి పోకచెక్కంత యుండగా పయికివచ్చును. జవ్వాది యూరెడు రెండుగ్రంథులు నొక్కొకటి రెండంగుళములునర నిడుపును అంగుళమునర వెడల్పునుగలవిగానుండును. ఈదేశమునందు సాధారణముగాఁ గానఁబడు జవ్వాజి పిల్లికి చెవులు గుండ్రముగా చిన్నవిగానుండును; తోఁక దట్టముగా రోమమయమయి యుండును; వీపుమీఁద పొడుగునను నిడుపులయిన నల్లని వెండ్రుకలుండును; రంగు నల్లనిబూడిదవర్ణముగానుండును; శరీరము పొడుగు రెండునరయడుగులుండును; ఎత్తు అడుగుంబావుండును; తోఁక యడుగునరపొడుగుండును; తూనిక పదునెనిమిది మొదలుకొని యిరువదినైదు పౌనులవఱకునుండును.